સ્વર્ગસ્થ પ્રીયભાઈ દીપચંદ

સંસારની અસારતા વિચાર્યા કરતાં, ઐહિક અને પારમાર્થિક કલ્યાણને અર્થે આ સંસાર, સુખરૂપમાની, અધિઘાટ આવ્યાનું સતેજ ભાન રાખી, આગળ ગમન કરવામાંજ યુક્તિ પ્રયુક્તિઓનો ઉપયોગ કરી, વ્યવહારપક્ષે સગાં અને સ્નેહીવર્ગમાં સ્નેહાકપણ મૂકી, જે મોહ અમારામાં ત્હેં ઉદ્ભવ્યો છે તે મોહથી પ્રેરાઇ, પ્રિય અને અનુકૂળ ભેટ કરવા માટે, જે ગ્રંથ ત્હેં અંત્ય ઘડિ સુધી ત્હારી છાતી ઉપરજ રાખી, સંસારની અસારતા વિચારતાં, આત્મબોધ વિત્યાબાદ આધુનિક મુનિની પેઠે અન્ય ઉચિત સ્થળે ગમન કરવા માટે ત્હેં તને અનુકૂળ વખત સાધ્યો, તે વખતે, તને પ્રિય એવા આ ગ્રંથ અનુકૂળ ભાવથી, આજ ત્હારી મરણતિથિએ, સજળ નેત્રે તનેજ અર્પણ કરીએ છીયે, અને ઇચ્છિએ છીયે કે ત્હારો અમર આત્મા અનંત, અખંડ શાંતિ ભોગવો.

ત્હારા સ્નેહાધિન બાંધવો.

પ્રસ્તાવના.

શ્રી જૈનદર્શનના પવિત્ર શાસ્ત્રો ચાર અનુયોગમાં વહેંચાયેલાં છે. દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ચરણકરણાનુયોગ, અને કથાનુયોગ. દ્રવ્યાનુયોગ તેને કહે છે કે જેને વિષે ષડ્દ્રવ્યનો વિચાર વર્ણવેલો હોય છે, જેમકે સૂત્ર કૃતાંગ. ગણિતાનુયોગ એટલે સંખ્યાશાસ્ત્ર જેવાં કે ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ પ્રમુખ. ચરણકરણાનુયોગમાં આચાર વર્ણવેલો હોય છે, જેમકે શ્રી આચારાંગસૂત્ર. કથાનુયોગમાં આખ્યાયિકાનો સમાવેશ કરેલો હોય છે; જેમકે શ્રી જ્ઞાતાસૂત્ર. આ રીતે શાસ્ત્રના ચાર વિભાગ થયેલા છે. તે સિવાય દ્રવ્યાનુયોગગત્ વિષયો સ્પષ્ટ કરવાને માટે અનેક પ્રકરણપ્રમુખ લખાયેલાં છે; પરંતુ તે વિષય સમજનારા અથવા સમજવાની ઇચ્છા ધરાવનારા સાંપ્રતકાળમાં બહુજ થોડા છે. ગણિતાનુયોગને માટે પ્રયાસ કરનાર ક્વચિતજ દૃષ્ટિએ પડે છે. આચાર તો પરંપરાથી ચાલ્યો આવે છે તેમ પળાય છે, તેથી ચરણકરણાનુયોગ પણ જેવાનો તેમ રહે છે. કથાનુયોગમાં કેટલાએકને રસ પડે છે; કેમ કે તેમાં અનેક ધાર્મિક પુરૂષોના ચરિત્રોનો સમાવેશ કરેલો હોય છે. આ જ્ઞાનસાર ગ્રંથ દ્રવ્યાનુયોગનો છે. કેમકે આ ગ્રંથમાં આત્મદ્રવ્યનુંજ

હું જ્યારે મુંબઈની પાઠશાળામાં અભ્યાસ કરતો હતો ત્યારે મારા એક મિત્ર મિ. ફતેચંદ કર્પૂરચંદ લાલને આ ગ્રંથના મૂળ શ્લોકની મને પોતાની પ્રત આપી. કેટલાએક શ્લોકો વાંચ્યાથી તે ગ્રંથનું અધ્યયન કરવા ઈચ્છા થઈ પરંતુ, તે વિચાર તરતજ પાર પડયો નહીં. ત્યાર પછી મહામુનિરાજ શ્રીમદ્ વૃદ્ધિચંદ્રજી મહારાજના મુખ્ય શિષ્ય પન્યાસજી શ્રી ગંભીરવિજયજી મહારાજે રચેલી જ્ઞાનસારની ટીકા મારા જોવામાં આવી, જેને વિષે કેટલીએક હકીકત આગળ ઉપર લખવામાં આવી છે. આ ટીકાની મદદથી હું તે ગ્રંથ પ્રાયઃસમજી શકયો. સંસ્કૃત ભાષા નહીં જાણનારા આ અદ્ભુત ગ્રંથનો લાભ લઇ શકતા નથી, અને જો તેનું ભાષાંતર થાય તો તેઓને જરૂર લાભ મળે એવું વિચારી મુનિ મહારાજ શ્રી દુર્લભવિજયજીએ મને તે ગ્રંથનું ભાષાંતર કરવાની સૂચના કરી. મને પણ એ વાત રૂચી તેથી તેમની સૂચનાને માન આપી ભાષાન્તર કરવું શરૂ કર્યું. તેમાં નીચે પ્રમાણે યોજના રાખી છે.

પ્રથમ મૂળ શ્લોક, તે પછી શબ્દાર્થ, અને ત્યારપછી વિવેચન આપવામાં આવ્યું છે. અને વાકયરચના હાલમાં છપાતા ગુજરાતી જૈનગ્રંથો પ્રમાણે રાખી છે; પરંતુ તેમાં આવતા વ્યાકરણના દોષો ન આવે તેવી કાળજી રાખી છે.

વહાલભાઈ બાદરચંદ તરફથી અને મારા બીજા સ્નેહી-
. તરફથી જે જે સહાય મળી છે તે માટે તે સર્વેનો
તઃકરણથી આભાર માનું છું.

વનગર તા. ૧-૭-૯૯. લિ.

ભાષાન્તર કર્તા.

ગ્રંથના કર્તા શ્રીમદ્ યશોવિજયજી સમકાળે થયા છે એ વાત નિર્વિવાદ છે. અને તેથી એવું અનુમાન થાય છે કે સત્તરમી સદીના અંતમાં એટલે કે સંવત ૧૬૮૦ લગભગ આ મહાત્મા પુરૂષનો જન્મ થયો હોવો જોઇએ. પોતાની જીંદગીનો ઘણોખરો કાળ તેમણે ગુજરાત દેશમાં નિર્ગમન કર્યો છે તેથી એમ લાગે છે કે તેમનો જન્મ ગુજરાતના કોઈ પણ શહેરમાં થયેલો હોવો જોઇએ. તેમણે દીક્ષા કયારે અંગીકાર કરી અને ઉપાધ્યાયપદ કયારે પ્રાપ્ત કર્યું તે પણ ચોકસ જાણવું અશકય છે. તેમના ગુરૂની પરંપરા આ પ્રમાણે છે.

શ્રી હીરવિજયજી સૂરિના શિષ્ય મહા મહોપાધ્યાય શ્રી કલ્યાણ વિજયજી ગણિ થયા. તેમના મુખ્ય શિષ્ય પંડિત શ્રી લાભવિજયજી ગણિ થયા. તેમના મુખ્ય શિષ્ય પંડિત શ્રી જિત વિજય ગણિ થયા. તેમના મુખ્ય શિષ્ય શ્રી નય વિજયજી ગણિ થયા. અને તેમના ચરણકમલોપાસક ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી થયા.

સારા સારા વિદ્વાનોના સમકાલી થવું એ પણ એક સુભાગ્યની નિશાની છે. ઉપાધ્યાયજીને પણ તેમજ થયું આંગળ કહ્યાપ્રમાણે શ્રી સત્યવિજય ગણિ; શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ અને શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ વગેરે વિદ્વાનોની સાથેજ તેઓ થયા. શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ તેમના

અનેક ગ્રંથોની તેમણે રચના કરી છે. તેમની વિદ્વત્તા અથવા પંડિતાઈ માટે જેટલું કહીએ તેટલું ઓછું છે. તેમનું પાંડિત્ય, તેમની કવિત્વશક્તિ, વાક્પટુત્વ, પદલાલિત્ય, અર્થગૌરવતા અને રસ તથા અલંકાર તેમજ પરપક્ષખંડન અને નિજ પક્ષમંડન તેમના બનાવેલા ગ્રંથોમાં અનાયાસે દૃષ્ટિગોચર થાયછે. તેમના રચેલા અનેક ગ્રંથો તેમના જ્ઞાનની બહુજ સારી રીતે સાક્ષી આપેછે. શાસ્ત્રોના વચનની અપેક્ષા શુદ્ધ રીતે તેઓ સમજ્યા હતા, અને તેથી કરીને તેમનું વચન હાલ સપ્રમાણ ગણાય છે. કોઈ પણ વિદ્વાનને જ્યારે શંકા પડે છે ત્યારે તે શંકાનો જે ખુલાસો ઉપાધ્યાયજીએ પોતાના ગ્રંથમાં કર્યો હોય છે તેજ પ્રમાણ ગણાય છે. તેમના લખાણમા સાતે નય આથીને શાસ્ત્રગત સર્વ હકીકતોનું યથાર્થ વર્ણન છે અને એક જગ્યાએ પોતે જ લખેછે કે "વાણિ વાચક જસ તણી કોઈ નયે ન અધુરી રે."

ન્યાયાંભોનિધિ મહામુનિરાજ શ્રીમદ્ આનંદવિજય સૂરિજી (આત્મારામજી) મહારાજ ઉપાધ્યાયજીને માટે નીચે પ્રમાણે લખેછે. "મહોપાધ્યાય ષટ્શાસ્ત્રવેત્તા, ન્યાયવિશારદ બિરૂદ ધારક, મહા વૈયાકરણી, તાર્કિક શિરોમણિ અને બુદ્ધિના સમુદ્ર" આવાકેક વિશેષણોનો વિસ્તારકરી લખીએ તો જેટલું લખીએ તેટલું ઓછું છે. કિં બહુના સિદ્ધપુર, પાટણ, આબુ, ખંભાત, રાંદેર, ડભોઇ વગેરે અનેક સ્થળોમાં

(૧૩) અનેકાંત મત વ્યવસ્થા. (૧૪) માર્ગ પરિશુદ્ધિ. (૧૫) પાતંજલ યોગશાસ્ત્ર ચતુર્થ પાદવૃત્તિ. (૧૬) આત્મખ્યાતિ. (૧૭) ઉપદેશ રહસ્ય વૃત્તિ. (૧૮) વૈરાગ્ય કલ્પલતા. (૧૯) જ્ઞાનબિંદુ. (૨૦) જ્ઞાનાર્ણવ. (૨૧) જ્ઞાનસાર. (૨૨) વિચાર બિંદુ. (૨૩) દેવધર્મ પરીક્ષા. (૨૪) ગુરૂતત્વનિર્ણય સટીક. (૨૫) યતિલક્ષણ સમુચ્ચય. (૨૬) શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચય. (૨૭) સમાચારી. (૨૮) જિનપ્રતિમા વિધિ. (૨૯) કર્મપ્રકૃતિવૃત્તિ. (૩૦) સમાધિ શતક. (૩૧) સમતાશતક. (૩૨) દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો રાસ. (૩૩) શ્રીપાળનો રાસ. (પાછલો ભાગ) (૩૪) જંબુસ્વામીનો રાસ. (૩૫) યોગદષ્ટિ સજ્ઝાય. (૩૬) વીરસ્તુતિ રૂપ હુંડીનું સ્તવન. (૩૭) મંદિર સ્વામીની વિનતિ રૂપ (૩૫૦) ગાથાનું સ્તવન. (૩૮) દશ મત ગર્ભિત મહાવીર સ્તવન. (૩૯) પ્રતિક્રમણ ગર્ભ હેતુ. (૪૦) મંગળવાદ. (૪૧) દિક્પટ ચોરાશી બોલ. (૪૨) સમ્યક્ શાસ્ત્રવિચાર સારપત્ર. (૪૩) શકપ્રકરણ તત્ત્વાર્થનો બાળાવબોધ. અઢાર પાપસ્થાનકની સજ્ઝાય. અધ્યાત્મિક પદો વગેરે.

પર તેમણે સંસ્કૃત ટીકા સંવત ૧૯૪૧ માં લખી છે. ત્યાર પછી સંવત ૧૯૫૨ ના આસો શુદિ બીજને દિવસે યશોવિજયજીકૃત અધ્યાત્મસાર નામના ગ્રંથ ઉપર સાત હજાર શ્લોક પ્રમાણ ટીકા રચીછે. આ ગ્રંથનું વિવરણ ગતવર્ષમાં સંપૂર્ણ કર્યુંછે. ભાષા સરલ છે અને શબ્દરચના ઘણીજ સુંદરછે. સંસ્કૃત જાણનારને એ ટીકા વાંચવાથી ઘણોજ લાભ થશે. તેઓ સાહેબ દીર્ઘાયુ થાઓ અને પૂર્વાચાર્ય રચિત ગ્રંથો ઉપર આવી આવી અનેક ટીકા લખો એવી પરમેશ્વર પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

આ ગ્રંથ શાંત રીતે મનન કરવાનોછે. નવલકથાની જેમ ઉતાવળે વાંચવાથી બિલકુલ લાભ થવા સંભવ નથી, ધીમે ધીમે વાંચી સમજવામાં પ્રયાસ કરવાથી ઘણો લાભ થશે અને વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાશે. આ ગ્રંથ એકદમ ન સમજી શકે તેને માટે આ ગ્રંથનો ટુંક સાર આપ્યો છે. આ ગ્રંથ પોતેજ સારરૂપ છે તેથી તેનો સાર લખવો અનુચિત છે. છતાં પૂર્વોક્ત કારણથી લખ્યો છે તે નીચે પ્રમાણે—

ગ્રંથના આરંભમાં મંગળાચરણ કરવું જોઇએ. તે પ્રમાણે આ ગ્રંથમાં મંગળાચરણ કરેલું નથી; કારણકે આ ગ્રંથ પોતેજ મંગળરૂપ છે તોપણ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવારૂપ ભાવ મંગળ પહેલા અષ્ટકના પહેલા શ્લોકમાં બતાવે છે. પૂર્ણતા એટલે શું (પૂર્ણતાષ્ટક. ૧.) તે પહેલા અષ્ટકનો વિષય છે, જ્ઞાન, દર્શન વગેરે આત્માની જે લક્ષ્મી

ષ્ટકમાં મગ્નતાનું સ્વરૂપ બતાવે છે. ઇંદ્રિયોને ઉપયોગ પૂર્વક જે નિયમમાં રાખેછે અને જ્ઞાનની નિશ્ચલતા ધારણ કરે છે જ્ઞાનમાં લય થઈ જાય છે તે મગ્ન કહેવાય છે. ૧. જ્ઞાન સમુદ્રમાં આત્માના અનુભવમાં જે ઉપયોગવંત છે તેને પરવસ્તુમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે ઝેર જેવી લાગે છે. ૨. જગતના તત્વને જે જાણેછે અને આત્મજ્ઞાનમાં જે મગ્ન છે, તેવો પુરૂષ, પરભાવનો પોતે કર્તા નથી માત્ર સાક્ષીરૂપ જ્ઞાતા છે એમ સમજે છે. ૩. આત્મસ્વરૂપમાં મગ્ન થયેલાને ઓળખવાનું લક્ષણ બતાવે છે કે તેવા પુરૂષોને પૌદ્ગલિક કથા નિરસ લાગે છે. તેમજ ઇચ્છા રહિત હોવાથી અર્થ અને કામ તે પુરૂષને અસર કરી શકતા નથી. ૪. મગ્ન પુરૂષની પ્રશસ્ત (તેજ) લેશ્યા વૃદ્ધિ પામે છે. ૫. જ્ઞાન મગ્ન થયેલાના સુખનું વર્ણન કોણ કરી શકે ? ૬. કેમકે શુદ્ધ જ્ઞાનનું બિંદુ માત્ર પણ સમતાનું પોષણ કરેછે તો પછી તે જ્ઞાનમાં મગ્ન થયેલાના સુખનું શું કહેવું ? ૭. જેની દૃષ્ટિ કૃપાથી ભરેલી છે અને જેની વાણી અમૃતમય છે એવા, અને જ્ઞાન, ધ્યાનમાં મગ્ન પુરૂષને નમસ્કાર છે. ૮.

(સ્થિરતાષ્ટક. ૩.) આ જીવ અનાદિ કાલથી અશુદ્ધતામાં મગ્ન થયેલ છે અને તેથી સ્વરૂપના સુખની પ્રાપ્તિ થઈ નથી. ઇંદ્રિયસુખની ઇચ્છાથી ચંચલ મનવાળો છે. તે

મોહનીયકર્મ. આત્માથી અન્ય પદાર્થમાં મારાંપણાની બુદ્ધિ, હું અને મારૂં, આથી સર્વ જગત્ અંધ થયેલું છે. પરંતુ પરવસ્તુનો હું સ્વામી, સંબંધી નથી એવી સમજણ મોહને જીતનારી છે. ૧. હું શુદ્ધ આત્મા છું, શુદ્ધ જ્ઞાન મારો ગુણ છે, હું અન્ય નથી, અને બીજું કાંઇ મારૂં નથી, આવું જ્ઞાન મોહને કાપી નાંખે છે. ૨. રાગાદિ પરિણામ ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ જ્યારે ઉદયમાં આવે ત્યારે પોતાના ઉપયોગથી જે ખસતો નથી તે પાપકર્મથી બંધાતો નથી. કેમકે રાગ અને દ્વેષં જે બંધનના હેતુ છે તેથી તે રહિત છે. ૩. મોહનો જેને અભાવ થયો છે અને જે તત્ત્વ.સમજ્યો છે એવો યોગી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો ખેદ પામતો નથી. ૪. મોહવશ થયેલો જીવ જન્મ, જરા, મરણાદિ દુઃખ પામેછે, માટે મોહ તજી દેવો જોઇએ. ૫. આત્માનું નિજ સ્વરૂપ નિર્મળ છે તે સ્વરૂપને ઉપાધિગ્રસ્ત જોઇ શકતો નથી અને તેથી હર્ષ શોકાદિથી આકુલવ્યાકુલ થાય છે. ૬. મોહગ્રસ્ત જીવની આગળ મોહત્યાગીના સુખનું વર્ણન થઇ શકે તેમ નથી. મોહત્યાગી આત્મા. ૭. પરવસ્તુને વિષે કદી મોહ પામતો નથી. ૮.

(જ્ઞાનાષ્ટક. ૫.) ચોથા અષ્ટકમા ઉપદેશ કરેલો મોહત્યાગ જ્ઞાનીઓ કરી શકેછે માટે હવે જ્ઞાનાષ્ટક કહેછે. જ્ઞાની એટલે હેય અને ઉપાદેયે કરીને સમ્યગ્ વસ્તુના જાણનાર.

સ્કાર માત્રનો અભાવ થાયછે. ૪. જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, શીલ અને સમ્યક્ત્વવાન સાધુ જે ગુણ પ્રાપ્ત કરતો નથી તે ગુણ સમતાવાળા સાધુ પ્રાપ્ત કરેછે. ૫. સમતાવંતની સરખામણી કરવી એ અસંભવિત છે. ૬. કેમકે મન હમેશાં સમતાવાળું છે તેને રાગનો અભાવ થઇ જાય છે. ૭. જ્ઞાન અને ધ્યાને કરાને મુનિરાજની સમતા વિજયવંતછે. ૮.

(ઇંદ્રિયજયાષ્ટક. ૭.) ઇંદ્રિયોનો જય કરવાથી સમતા સુલભ છે માટે ઇંદ્રિયોપર જય મેળવવાનો ઉપદેશ કરેછે. સંસારની જેને બીકછે, અને મોક્ષની ઇચ્છા છે તેણે ઇંદ્રિયોપર જય મેળવવો જોઇએ ૧ જેમ જેમ વિષયો ભોગવાય છે તેમ તેમ તે ભોગ ભોગવવાની ઇચ્છા વધતી જાય છે. ભોગરૂપજળથી ઇંદ્રિયો પ્રબળ થાયછે અને વિકાર ઉત્પન્ન કરેછે. તે વિકારોથી આત્મા મૂર્છિત થાય છે. ૨. હજારો નદીઓથી સમુદ્ર જેમ પૂરાતો નથી તેમ વિષયભોગથી ઇંદ્રિયો તૃપ્ત થતી નથી ૩. અને મોહનીય કર્મની દાસીરૂપ ઇંદ્રિયો આત્માને ચાર ગતિમાં રખડાવે છે. ૪. ઇંદ્રિયોથી મોહિત થયેલો જ્ઞાનરૂપી અક્ષય ખજાનો જોઈ શકતો નથી. ૫. તેથી તે જ્ઞાનામૃતનો ત્યાગ કરી મૂઢમતિ ઇંદ્રિયાર્થમાં રાગાતુર થાય છે. ૬. એકજ ઇંદ્રિયને આસક્ત થયેલાના જીવનું જોખમ થાય છે તો પાંચે ઇંદ્રિયોને વશ થયેલાના દુઃખનું શું કહેવું ? ૭. વિવેકનો નાશ કરનાર

આત્મપજ્ઞાનો નિશ્ચય કરી સર્વ પરવસ્તુ પરરૂપે ભાસે છે, જ્ઞાને કરીને ઉપયોગવંત છે, અને સમજે છે કે પુદ્ગલનો પોતે કર્તા નથી, કરાવનાર નથી, તેમજ તેના ગુણનો અનુયાયી નથી, આવો આત્મા લેપાતો નથી. ૨. અંજનથી આકાશ જેમ લેપાતું નથી તેવીજ રીતે પુદ્ગલથી આત્મા લેપાતો નથી. ૩. આત્માની શક્તિ પરભાવથી ખેંચીને નિજભાવમાં પ્રવર્તાવે તેટલીજ બંધનરહિત છે, પણ પરભાવમાં પ્રવર્તાવવાથી બંધનરૂપ થાય છે, એમ સમજનારને સર્વ ક્રિયા ઉપકારી થાય છે. ૪. જિનકલ્પીના જેવી ક્રિયાનો અભ્યાસી, જો ગર્વ કરે તો ઉલટાં નવા કર્મ બાંધે છે. પરંતુ આત્મજ્ઞાનના અનુભવમા મગ્ન, અને ભાવનાએ કરીને યુક્ત, એવો ક્રિયારહિત હોય તોપણ લેપાતો નથી. ૫. નિશ્ચયનયથી જોતાં આત્મા અલિપ્ત છે. શુદ્ધ છે. અને શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરનો આત્મા મોક્ષગામી થાય છે. વ્યવહારનયથી જોતાં આત્મા લિપ્ત છે. અનાદિકાળના પાપરૂપી મેલથી હું લેપાયેલો છું માટે શુદ્ધ થાઉં એમ વિચારી મોહનો નાશ કરવાથી મોક્ષસ્થ થાય છે. ૬. કોઇ વખતે જ્ઞાનની મુખ્યતાની સાથે ક્રિયાનું ગૌણપણું છે અને બીજી વખતે ક્રિયાની મુખ્યતાની સાથે જ્ઞાનની ગૌણતા છે. પરંતુ જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સમાવેશ મોક્ષનું સાધન છે. ૭ માટે જ્ઞાનપૂર્વક જેનું અનુષ્ઠાન દોષરહિત છે તેવા

દેહ એજ આત્મા છે, આ દેહથી આત્મા જુદો નથી, આવો અવિવેક હમેશાં સુલભ છે. પરંતુ દેહ અને આત્મા જુદા છે એવી સમજણ કોટિ ભવમાં પણ આવતી નથી. ૨. દેહથી આત્મા જુદો છે એમ મરતી વખતે અનેકવાર જાણવા છતાં તે બન્ને એકજ છે એમ બુદ્ધિના વિપર્યાસથી લાગ છે ૩. કર્મકૃતને આત્મકૃત માનવું એ અવિવેક છે. ૪. ધંતુરાનું પાન કરનારને પીળી વસ્તુઓ સુવર્ણ છે એવું ભાન થાય છે, તેમજ અવિવેકીને દેહ એજ આત્મા છે, એવો ભ્રાંતિ થાય છે. ૫. જે પરમ ભાવના ગવેષી છે તે, સુર, નર, પશુપણું હું છું એમ માનતા નથી. પરંતુ તેથી ભિન્ન છું, એમ માને છે. ૬. આત્મા આત્માને આત્માએ કરીને આત્માને માટે, આત્માને વિષે જાણે છે. ૭. કર્મરૂપી શત્રુનું નિકંદન કરવાને મુનિની પાસે સંયમરૂપી શસ્ત્ર છે, તે શસ્ત્ર વિવેકરૂપી સરાણ ઉપર ચડાવેલું છે, અને સંતોષરૂપી ધારથી ઉત્કટ કરેલું છે આથી સર્વ કર્મશત્રુનો નાશ કરી શકે છે. ૮.

(માધ્યસ્થાષ્ટક. ૧૬.) શુદ્ધ અંતરંગે કરીને પક્ષપાતરહિત શુદ્ધ આશયમાં સ્થિતિ કરો. ૧. અપક્ષપાતી મધ્યસ્થ પુરૂષોનું મન યથાર્થ સ્વરૂપ ગ્રહણ કરવામાં ઉદ્યમવંત છે પરંતુ જે શુષ્કવાદી છે તે, સમાધાનસ્થાનથી પ્રચ્યુત થઈ વિવાદસ્થાનમાં વિહાર કરે છે. ૨. સાતે નય

થી. જ્ઞેયને જ્ઞાનથી જાણ્યું છે, માટે તે નિર્ભય છે. ૩. જ્ઞાન
રૂપી શસ્ત્રથી મોહનીય કર્મનો નાશ કરે છે, અને કર્મ-
યુદ્ધમાં જરા પણ ડરતા નથી. ૪. જ્ઞાનનો વિલાસ જેના
ચિત્તમાં વ્યાપી રહ્યો છે તેના આનંદનો કોઇ પણ ભય
રહી શકતો નથી. ૫ કેમકે મોહના શસ્ત્રને જેણે નિષ્ફળ
કર્યું છે અને જ્ઞાનરૂપ બખ્તર પહેર્યું છે તેને કોનો ભય છે?
અને કોણ તેનો પરાભવ કરી શકે? ૬ જે ભયથી મૂઢ
લોકો ત્રાસ પામે છે તે ભયથી જ્ઞાનનું એક રોમ પણ
કંપાયમાન થતું નથી ૭ માટે જેના ચિત્તના નિર્ભય
આશ્રિત વ્યાપી રહ્યું છે એવા અખંડ જ્ઞાનસ્વરૂપ મા
સાધુને ક્યાંથી ભય હોય? ૮

(અનાત્મશંસાષ્ટક ૧૮) જો ગુણોથી તું પૂર્ણ નથી,
તો આત્મપ્રશંસા કરવી એ વ્યર્થ છે, અને ગુણોથી સં
પૂર્ણ છે તો પછી પ્રશંસા કરવાથી કાંઇ લાભ નથી ૧
તેથી પોતાના ગુણની પોતે પ્રશંસા કરે તેમાં જરા પ
ણ લાભ નથી, ૨. પોતે પોતાના ગુણનું અવલંબન કરી
સ્તુતિ કરે-તો સંસારનીજ વૃદ્ધિ થાય છે, પરંતુ તેને ગુ
ણનું બીજા અવલંબન કરેતો તેમને લાભનું કારણ છે. ૩. જ્ઞા-
નાદિગુણે કરીને હું મોટો છું એવો ગર્વ થાય ત્યારે પૂર્વે થ-
ઈ ગયેલા મહા પુરૂષોને સંભારી તેમની આગળ હું કાંઇ
ગણત્રીમાં નથી એમ ચિંતવવાથી ગર્વનો નાશ થાય છે. ૪,

પ્રાપ્તિ એકદમ સુલભ થાય. ૭. દ્રવ્યપૂજા અને સવિકલ્પ ભાવપૂજા ગૃહસ્થને ઉચિત છે અને નિર્વિકલ્પ ભાવપૂજા સાધુને ઉચિત છે. ૮.

(ધ્યાનાષ્ટક. ૩૦.) ધ્યાન કરનાર તે ધ્યાતા. ધ્યાન કરવાયોગ્ય વસ્તુ તે ધ્યેય અને ધ્યાન કરનાર જે વ્યાપાર કરે તે ધ્યાન. આ ત્રણેની એકતા જે મુનિને થઇ છે તેને કાંઇ પણ દુઃખ રહેતું નથી. ૧. અંતરાત્મા ધ્યાતા છે, પરમાત્મા ધ્યેય છે, જ્ઞાન તે ધ્યાન છે, અને ધ્યાતાને વિષે ધ્યેય અને ધ્યાનનો એકી ભાવ કરવો તે અભેદ ભાવપણું છે. ૨. જેમ સ્ફટિકાદિને વિષે વસ્તુનું પ્રતિબિંબ પડે છે તેમ વૃત્તિનો અભાવ થવાથી અંતરાત્મામાં પરમાત્માનું પ્રતિબિંબ પડે છે. ૩ ધ્યાન કરવાથી પ્રથમ આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે પછી તીર્થંકરનામ કર્મનો બંધ થાય છે અને તે કર્મ ઉદયમાં આવે ત્યારે તીર્થંકર પદની પ્રાપ્તિ થાય છે ૪ વીશ સ્થાનક તપ કે જેનું ફળ અર્હત્પદ પ્રાપ્ત કરવાનું છે તે પણ [illegible] છે. [illegible] માત્ર તપ તો ધ્યાનવંતને પણ દુર્લભ નથી. ૫. ઇંદ્રિયોને જેણે જીતી છે જે ધૈર્યવાન છે, શાંત છે, મન જેનું સ્થિર છે, ધ્યાનનો ઘાત ન કરે એવા આસનયુક્ત છે, નાસિકાના અગ્રભાગે દૃષ્ટિ જેણે સ્થાપી છે, બાહ્યવૃત્તિનો [illegible]

છે, જે અપ્રમત્ત છે, અને ચિદાનંદનો અનુભવ ક-
એવા ધ્યાનની જેવો બીજો કોઇ નથી. ૬. ૭. ૮.
(તપાષ્ટક. ૩૧.) જ્ઞાનથી કર્મનો નાશ થાય છે માટે
એજ તપ છે બાહ્ય તપ ઉપવાસાદિ છે તે પણ અ-
તર તપને વધારનાર છે માટે તે પણ ઇષ્ટ છે ૧. ત-
ના અર્થ જેણે જાણ્યો નથી એવા જ્ઞાનરહિત જીવો
ઘ તપ અનાચાર કરી શકે છે પરન્તુ યથાર્થ વસ્તુસ્વ
જાણનારનો તપ ઉત્કૃષ્ટ બનજે છે ૨ ધનની ઇચ્છા
ઓને ટાઢતડકો કાંઈ જણાતા નથી તેવી રીતે સંસાર
વિરક્ત થયેલાને પણ પરિષહ દુઃખ નથી ૩ હવે
ધર્મ જે પાળે છે. વસ્તુનો પરમાર્થ જેણે જાણ્યો છે
ને જે તપ કરે તેના આનંદની હમેશા વૃદ્ધિ થાય છે ૪
દુઃખ આપે છે માટે વ્યર્થ છે એવું બૌદ્ધોનું કહેવું
તે ખોટું છે કેમકે પરીક્ષા રીતે તપ કરનારને દુઃખને
હશે આનંદવૃદ્ધિ થાય છે. ૫. તપ કરવાથી બ્રહ્મચર્યનિ
થાય છે, વીતરાગની પૂજા સુખેથી થાય છે અને ક-
ષાયની મંદતા થાય છે તેજ ખરેખરો તપ છે. ૬. જે ત
થી દુર્ધ્યાન થતું નથી, સ્વાધ્યાયની હાનિ થતી નથી,
અને ધર્મની હેતુભૂત ઇંદ્રિયો ક્ષીણ થતી નથી, તેજ તપ
રવા યોગ્ય છે. ૭. જ્ઞાન ચારિત્રાદિની પ્રાપ્તિને માટે

અનુક્રમણિકા.

વનાર જ્ઞાનસ્વભાવપણું, આનંદ એટલે સ્વાભાવિક પરમ આલ્હાદ, તે ત્રણ સ્વભાવના વિજ્ઞાને કરીને ભરેલી છે દ્રષ્ટિ જેની એવા બ્રહ્મસ્વરૂપવેદી પુરૂષને ત્રણ ભુવનનેવિષે રહેલા સર્વ પ્રાણી સ્વસત્તાગત ગુણરાશિથી ભરેલ દેખાયછે. પોતે પૂર્ણ હોવાથી જેમ એક સુખી પુરૂષને સર્વ સુખમય ભાસેછે તેમ સર્વ જીવસમૂહ તેને પૂર્ણ ભાસેછે. પરંતુ આ પોતાના ગુણોથી હીન છે એમ ભાસતું નથી. અખિલ જગત્ શું કરતું દેખાયછે તો કહેછે કે લીલાલગ્નમિવ, લીલા એટલે સ્વગુણવિલાસમાં જે ક્રીડા, રમણ, તેને વિષે મોહના વશથી નથી લાગ્યો તોપણ આસક્ત હોય એવું દેખાયછે. આ શ્લોકથી ગ્રંથકાર એમ સૂચવેછે કે પ્રત્યેક જીવ પોતાના ગુણરાશિએકરીને સમૃદ્ધ છે, તેથી દરેક મહાપુરૂષે જાતિ, કુલ, રૂપ, બલ, તપ, લાભ, શ્રુત અને બુદ્ધિવગેરેનો મદ તજી સ્વનંપત્તિની પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવા યત્ન કરવો.

पूर्णता या परोपाधेः सा याचितकमंडनम् ।
या तु स्वाभाविकी सैव जात्यरत्नविभानिभा ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ—પર ઉપાધિથી થયેલી જે પૂર્ણતા તે માગી લાવેલા આભૂષણસદૃશી છે. પરંતુ જે સ્વભાવજનિત પૂર્ણતા છે તે ઉત્કૃષ્ટ રત્નની કાંતિ સદૃશી છે.

સ્વાભાવિકી પૂર્ણતા તે કાળપર્યંત અવિભક્ત રહે છે તેથી એજ પૂર્ણતા એષણીય હો અન્યથી શું લાભ ?

अवास्तवी विकल्पैः स्यात् पूर्णताब्धेरिवोर्मिभिः ।
पूर्णानंदस्तु भगवांस्तिमितोदधिसंनिभः ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ—જલકલ્લોલથી થયેલી સમુદ્રની પૂર્ણતા અવાસ્તવી છે તદ્વત્ ભ્રાંતિજનિત પણ અવાસ્તવી છે પરંતુ પૂર્ણાનંદ ભગવાન નિશ્ચલ સમુદ્ર સમાન છે.

વિવેચન—પૌદ્ગલિકી પૂર્ણતા આ ભવમાં સુખ આપે છે એ વચન મિથ્યા છે એમ દર્શાવતાં કહે છે કે સર્વકાલ સ્થાયી આત્મરૂપ પદાર્થ તેની આત્મધર્મયુક્ત પૂર્ણતા તે વાસ્તવી પૂર્ણતા કહેવાય. અને તેથી અન્ય તે અવાસ્તવી પૂર્ણતા આમ માનેલી પૂર્ણતા ભ્રાંતિથી થયેલ છે પરંતુ વસ્તુતઃ નથી. એજ વાત દ્દષ્ટાંતથી સુદઢ કરેછે. વાયુએ પ્રેરિત ઉંચા જલકલ્લોલથી સમુદ્રની પૂર્ણતા મિથ્યાછે તેમ આ પણ વસ્તુતઃ નથી પરંતુ છે એમ ભાસેછે. પરંતુ હે ચેતન, જે પૂર્ણાનંદ છે–શરીરાદિથી ભિન્ન સકલ નિજ ગુણે કરીને પૂર્ણાત્મા છે–તે જ્ઞાનવાન, ઐશ્વર્યવાન, આત્મા, વાયુથી અચલાયમાન સમુદ્ર સરખો છે. વિકલ્પથી માનેલી પૂર્ણતા આત્માથી ભિન્ન છે માટે તેથી થયેલ પૂર્ણતા જીવને કેમ સુખ આપે ? અર્થાત્ ન આપે.

जागर्ति ज्ञानदृष्टिश्चेत् तृष्णाकृष्णाऽहिजाङ्गुली।
पूर्णानंदस्य तत्किं स्याद्दैन्यवृश्चिकवेदना ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ—તૃષ્ણારૂપી કાળા સર્પ પ્રત્યે જાંગુલીવિદ્યા સમાન જે પુરૂષની જ્ઞાનદૃષ્ટિ જાગ્રત છે તે પૂર્ણાનંદ પુરૂષને શું દીનતા રૂપી વીંછીની વેદના થાય ? અર્થાત્ ન થાય.

વિવેચન—પૂર્વોક્ત અર્થનું ફલ સાક્ષાત્ કરતાં કહેછે કે તૃષ્ણા એટલે નહિં પ્રાપ્ત થયેલા સુખભોગાદિની પ્રાપ્તિને માટે અને પ્રાપ્ત થયેલના રક્ષણ માટે જે અત્યંત આસક્તિ, અતિ લાલસાવાળી પરિણતિ, તે આસક્તિ રૂપી અત્યંત શ્યામવર્ણ મહા ભયંકર ઝેરી સર્પ, તેનું દમન કરવાને સમર્થ જાંગુલી-વિદ્યા સમાન જે પૂર્ણાનંદ પુરૂષની જ્ઞાનદૃષ્ટિ જાગ્રત છે-યથાસ્થિત વસ્તુસ્વરૂપ ગ્રહણ કરે એવી બોધ પરિણતિ જેના હૃદયમાં જાગ્રત છે-તેવા પુરૂષને દીનતા રૂપી વીંછીની વેદના શું થાય ? નજ થાય. ભાવાર્થ એ છે કે જે પુરૂષના હૃદયમાં પૂર્વોક્ત જ્ઞાનદૃષ્ટિ હમેશાં જાગ્રત છે તેવા પુરૂષની કૃષ્ણલેશ્યા રૌદ્રધ્યાનથી થતી તૃષ્ણા પણ નાશ પામે છે; તો પછી દીનતાથી થતી વેદનાનું હરણ કરવું તે હેલામાત્ર છે ! દીનતા વિકલ્પે કરીને થાય છે અને પૂર્વોક્ત પુરૂષને વિકલ્પનો અભાવ છે તો પછી દીનતાનો પ્રાદુર્ભાવ થાયજ નહિં.

અન્ય વસ્તુથી પૂર્ણ કરાતો જે અપૂર્ણ થતો જાય છે આવો જે પૂર્ણાનંદનો સ્વભાવ તે જગતને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે છે.

વિવેચન—પૂર્ણાનંદને વિષે રહેલો ચમત્કાર દર્શાવેછે. આત્માનો પરિશુદ્ધ પ્રમોદમય નૈસર્ગિક ધર્મ જગતને ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરેછે. કેવી રીતે ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરેછે તો કહેછે કે જો તે અપૂર્ણ હોય એટલેકે ધન, ધાન્યાદિ બાહ્ય વસ્તુનો સંગ્રહ કરતો ન હોય તો પૂર્ણરૂપને પ્રગટ કરેછે; જ્ઞાનાદિ સહજાનંદે કરીને પૂર્ણ થાયછે. પરંતુ કોઠારો વગેરે આમ કરવાથી નિરિક્ત થઇ જાયછે. આ ચમત્કારનું કારણ છે. ધનાદિનો સંગ્રહ કરે તો ઇચ્છાજનિત સંતાપથી નિરાનંદ થાય છે. લોકવ્યવહારમાં આથી ઉલટું છે; સંગ્રહ કરવાથી પૂર્ણ થાયછે. આ ચમત્કારનું કારણ છે.

परस्वत्वकृतोन्माथा भूनाथा न्यूनतेक्षिणः ।
स्वस्वत्वसुखपूर्णस्य न्यूनता न हरेरपि ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ—પરવસ્તુને વિષે સ્વત્વબુદ્ધિથી થતા ઉન્માથવાળા ચક્રવર્તી પણ પોતાની ન્યૂનતા જુએછે. પરંતુ સ્વવસ્તુને વિષે સ્વત્વ બુદ્ધિથી થતા સુખે કરીને પૂર્ણ એવા પુરૂષને સુરેન્દ્રથી પણ કાંઇ ન્યૂનતા નથી.

વિવેચન—આત્માથી વ્યતિરિક્ત ધન કુટુંબાદિ જે

સાક્ષાત્-પ્રત્યક્ષ—કરનાર પૂર્ણાનંદચંદ્રની કલા પ્રકાશમાન થાયછે. સોળ કળાયુક્ત પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર જેમ સર્વને આલ્હાદ આપતો પ્રકાશે છે તેમ સહજાનંદસ્વરૂપી ચેતન કેવળજ્ઞાનની જ્યોતિથી સકલ વિશ્વભાવને પ્રકાશે છે.

मग्नताष्टकम्   ॥ २ ॥

प्रत्याहृत्येंद्रियव्यूहं समाधाय मनो निजम् ।
दधच्चिन्मात्रविश्रांतिं मग्न इत्यभिधीयते ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—પાંચ ઇંદ્રિયોને પોતાના વ્યાપારથી નિવર્તકરીને અને મનને એકત્ર કરીને જ્ઞાનસ્વરૂપ એવી વિશ્રાન્તિને ધારણ કરે તે મગ્ન કહેવાય છે.

વિવેચન—પહેલા અષ્ટકમાં પૂર્ણાનંદ સ્વભાવ કહી બતાવ્યો તે સ્વભાવ મગ્ન પુરૂષોનો હોયછે તેથી મગ્નત્વ કોને કહેવું તે બતાવેછે. અથવા સાધ્ય બતાવ્યા પછી સાધન બતાવેછે. પાંચે ઇંદ્રિયોમાંની દરેકને ઉપયોગરૂપી દંડપ્રહારે કરીને શબ્દાદિ વિષયથી નિવારીને અને નીચે કહેલી રીતે મનને ઉપયોગાંતરથી રોકીને, જ્ઞાનસ્વરૂપ જે ઉપયોગની સ્થિરતા—નિશ્ચલતા—તેને ધારણ કરનાર, લય પ્રાપ્ત થનાર,

અવલોકન કરનાર પુરૂષનું પરભાવને વિષે કર્તૃત્વ નથી. માત્ર સાક્ષિત્વ છે.

વિવેચન—હે ચેતન, પરભાવને વિષે તારૂં કર્તાપણું નથી માટે તેથી વિમુખ થા એમ આત્માએ કરીને આત્માને ઉપદેશ કરેછે. અનંતજ્ઞાનાદિ આત્માના જે ધર્મ છે તેથી ઉપજતા આનંદમા મગ્ન, અને ત્રિભુવનવર્તી સકલ સચેતન અચેતન રૂપ પદાર્થોના તત્વને જ્ઞાનચક્ષુથી જોનાર, એવા પુરૂષનું સ્વાત્મભિન્ન સર્વ પદાર્થોનેવિષે ઉત્પાદ વિનાશરૂપ કર્તૃત્વ નથી; સર્વ ભાવ સ્વયમેવ સ્વપર્યાય ધર્મથી ઉત્પન્ન થાયછે. જો આમ હોય તો ઘટાદિનો કર્તા કુલાલાદિ કેમ હોઈ શકે એવી શંકા નિવારતા ગ્રંથકાર કહેછે કે આ કાર્ય આ રીતે ઉત્પન્ન થશું અને આ રીતે નાશ પામશે એમ જે જાણવું એવો જ્ઞાતૃત્વધર્મ માત્ર આત્માનો છે. પરભાવનેવિષે આત્માનું કર્તાપણું નથી પરંતુ જ્ઞાનરૂપ માત્ર ક્રિયા છે મૃદાદિ સ્વયમેવ ઘટાદિરુપે પરિણમે છે.

परब्रह्मणि मग्नस्य श्लथा पौद्गलिकी कथा ।
क्वामी चामीकरोन्मादाः स्फारा दारादराः क्व च ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ—જે પુરૂષની પૌદ્ગલિક કથા વિરલતાને પામી-છે, એવા, પરબ્રહ્મને વિષે મગ્ન પુરુષ ક્યાં, અને

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

તેજોલેશ્યા-સ્વચિત્તસુખલાભરૂપ આશય-તેનોવિવિધ ઉપચય-પુષ્ટિ-જેકે મહાવીરપ્રભુએ પાંચમાં અંગમાં કહેલી છે તે ઉક્ત પ્રકારે પરબ્રહ્મનેવિષે મગ્ન પુરૂષની હોય છે. मासादि पर्यायवृद्धया द्वादशाभिः वर्षैः तेजः प्राप्नोति सर्वदेवेभ्य उत्तमं द्युम्नं. વિસ્તારના ભયથી પાંચમા અંગમાંથી વિશેષ લખ્યું નથી.

ज्ञानमग्नस्य यच्छर्म तद्वक्तुं नैव शक्यते ।
नोपमेयं प्रियाश्लेषै र्नापि तच्चंदनद्रवैः ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ—જ્ઞાનને વિષે મગ્ન પુરૂષનાં સુખનું વર્ણન થઇ શકે તેમ નથી. પ્રિયાના આલિંગનની સાથે અને પ્રસિદ્ધ ચંદનના રસની સાથે તેની ઉપમા થઈ શકે તેમ નથી.

વિવેચન—પૂર્વોક્તલક્ષણ જ્ઞાનમાં મગ્ન એવા પુરૂષના અસંગપ્રત્યક્ષ સુખનું હજારો જિહ્વાથી વર્ણન કરવાને અમે અશક્ત છીએ. દેવાંગનાના આલિંગનથી થતા સુખની સાથે તેની ઉપમા થઈ શકે નહીં, તેમજ ચંદનના રસથી ઉપજતા સુખની સાથે પણ તેની સરખામણી થઇ શકે નહીં, કારણકે જ્ઞાનનું સુખ સ્વાધીન છે, સ્વાભાવિક છે, કષ્ટ રહિત છે, અને બીજું સુખ તેથી વિપરીત છે. પરભાવથી પોતાને સુખી માનનાર ચક્રવર્તી એક ક્ષણમાં રંક થઇ જાય

અને જેની વાણી શમરૂપી અમૃતને છાંટેછે એવા શુભ ન ધ્યાનમાં મગ્ન યોગીને નમસ્કાર છે.

વિવેચન—સ્વપરનેવિષે હિતકારી જ્ઞાન, અને ધર્મ-ધ્યાન અને શુક્લધ્યાન જે કે કર્મના વનનું દહન કરેછે એવા ધ્યાનને વિષે મગ્ન, એવા યોગીશ્વરને મારો નમસ્કાર છે તે યોગીશ્વર કેવા છે તો ગ્રંથકાર કહે છે કે જેની દૃષ્ટિ–નેત્રપ્રસારણ–માંથી કરૂણારૂપી મેઘ વરસે છે અને વળી સદુપદેશમય જેની વાણી અમૃતછટાની વૃષ્ટિ કરેછે.

સ્થિરતાષ્ટકમ્ ॥ ૩ ॥

वत्स किं चंचलस्वांतो भ्रांत्वा भ्रांत्वा विषीदसि
निधिं स्वसन्निधावेव स्थिरता दर्शयिष्यति ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—હે વત્સ, ચંચલ મનપરિણામવાળો થઇને (સુખનેમાટે) ભ્રમણ કરીને શામાટે ક્લેશ પામેછે ? (કારણ કે) તે (સુખરૂપી) ખજાનો સ્થિરતા તારી પાસેજ બતાવશે.

વિવેચન—દ્વિતીય અષ્ટકમાં મગ્નતાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. સ્વસ્વભાવમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરે સતે જીવ મગ્નતા પ્રાપ્ત

अंतर्गतं महाशल्यमस्थैर्यं यदि नोद्धृतम् ।
क्रियौषधस्य को दोषस्तदा गुणमयच्छतः ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ—અસ્થિરતા રૂપી હૃદયગત મહાશલ્ય જો તે
ડી નાંખ્યું નથી તો ગુણ નહીં કરનાર ક્રિયારૂપી ઔષધનો
દોષ ?

વિવેચન—હે યોગિન્ હૃદયે સ્થિત અસ્થિર પરિ-
ણામ રૂપ મહાશલ્ય જો ઉખેડી નાંખ્યું નથી તો સ્વફલ સિ-
દ્ધિને નહીં આપનાર આવશ્યકાદિ ક્રિયારૂપી ઔષધનો જિલ-
લ દોષ નથી; દોષ તો અસ્થિરતા રૂપી શલ્યનોજ છે અને
ધીન સ્વફલની સિદ્ધિ થતી નથી. દોષ તો પ્રમાદનોજ છે.

स्थिरता वाङ्मनःकायैर्येषामंगांगितां गता ।
योगिनः समशीलास्ते ग्रामेऽरण्ये दिवा निशि ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ—જે યોગીની સ્થિરતા વચન, મન અને કાયાએ
કરીને અંગાંગિત થયેલી છે તે યોગીઓ શહેરમાં તેમજ
અરણ્યમાં દિવસે તેમજ રાત્રિએ સ્વભાવ પરિણામી હોયછે.

વિવેચન—સ્થિરતાનું ફલ બતાવતા ગ્રંથકાર કહેછે
કે વાક્ એટલે વચનવ્યાર, મન એટલે માનસિક વ્યા-

મૂઢતા-હું એટલે હું દેવદત્ત આ ધનાદિનો સ્વામીછું. મમં એટલે આ દ્રવ્યાદિ મારૂં છે. મંત્ર એટલે દેવતાએ અધિષ્ઠિત અક્ષરાવલી. હું અને મારૂં એવો જે મોહનો મંત્ર છે તે કેવો છે તે કહે છે. જગદાંધ્યકૃત્ સર્વ વિશ્વવાસી જીવ ગણની જ્ઞાન ચક્ષુને વિકલ કરેછે, સ્વરૂપને દેખી ન શકે એવા સ્વભાવવાળી કરેછે. અને નકારપૂર્વક તેજ મંત્ર-હું આ વસ્તુઓનો સ્વામી, સંબંધી, નથી. આ ધનાદિ મારૂં નથી તે રૂપી મંત્ર-હૃદયગત મૂઢ સ્વભાવને કાઢી નાંખનાર પૂર્વોક્ત મંત્રને પ્રતિકૂલ, તેનો વિનાશ કરનાર પ્રતિમંત્ર પણ તેજ છે. अहंमम આ મોહનો મંત્ર છે. नाहंनमम એ મોહનો જીતનારો મંત્ર છે. સ્વપર સ્વરૂપદર્શી જ્ઞાનનેત્રને વિમલ કરેછે.

शुद्धात्मद्रव्यमेवाहं शुद्धज्ञानं गुणो मम ।
नान्योऽहं न ममान्ये चेत्यदो मोहास्त्रमुल्बणम् ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ—હે ચેતન, હું શુદ્ધાત્મ દ્રવ્ય છું, શુદ્ધજ્ઞાન મારો ગુણ છે. હું અન્ય નથી, અન્ય મમ નથી, આ મોહને જીતવાને તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર છે.

વિવેચન—હું કોણ તે કહેછે. સકલ કર્મમલ રહિત નિર્વિકલ્પ વિમલ એવું આત્મ દ્રવ્ય અનુત્પન્ન અવિનાશી ચૈતન્ય સત્તા માત્ર ફક્ત તેજ હું છું. મારો ગુણ શો છે તે

છે. જેમકે તમારો કહેલો પૂર્વપક્ષ સિદ્ધ થતો નથી. કારણકે વસ્તુ અનિત્ય છે અથવા ક્ષણિક છે માટે. અનિમિત એટલે અનિર્ધારિત પદાર્થ જેમકે અંગુષ્ઠના કકડા જેટલો માત્રજ આત્મા છે ને ગર્ભાશયમાં ત્રીજે મહિને જીવ ઉપજેછે. આવી રીતનું જે કથન એવા વાદ પ્રતિવાદ અને અનિશ્ચિત પદાર્થને શાસ્ત્રના ઘણા અભ્યાસથી અથવા પ્રજ્ઞાતિશયથી કહેનારા, પારમાર્થિક સ્વરૂપનો પાર પામતા નથી. કોની પેઠે તો કહે છે કે જેમ ઘાંચીનો બળદ ગમનનો પાર પામતો નથી તેમ. કહ્યું છે કેઃ—

> પડે પાર કહાં પામવો, મિટે ન મનકી પ્યાસ.
> જ્યું કોલ્હુ કે બેલકો, ઘરહીં કોસ પચાસ,

स्वद्रव्यगुणपर्यायचर्या वर्या पराऽन्यथा ।

इतिदत्तात्मसंतुष्टिर्मुष्टिज्ञानस्थितिर्मुनेः ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ—સ્વદ્રવ્યગુણ પર્યાયની વર્તના તેજ સર્વોત્તમ છે અને પરની અપ્રધાન છે આ પ્રમાણે આત્માને વિષે જેણે સંતોષવૃત્તિ ઉપજાવી છે તેવા મુનિની સંક્ષેપરૂપ મુષ્ટિજ્ઞાન છે.

વિવેચન—વાદબુદ્ધિ પાંડિત્ય દર્પ તજીને પરમાર્થગ્રાહીજ્ઞાનમાં પ્રચુર ઉદ્યમવંત થાઓ તે કહે છે. આત્મા પોતેજ દ્રવ્ય છે સકલગુણપર્યાય ધારવાથી, અથવા અસંખ્ય પ્રદેશ-

શબ્દાર્થ—સ્વયંભૂરમણની હોડ કરનાર, વર્ધન સ્વભાવવાળા સમતારસસંયુક્ત મુનિની ચરાચર જગતમાં કોઈની સાથે સરખામણી થઈ શકે નહીં.

વિવેચન—સ્વયંભૂરમણ એટલે સર્વ સમુદ્રમાં છેલ્લો, સર્વથી વિશાળ અગાધ સમુદ્ર તેની સાથે જે હોડ કરે છે, અને વળી વર્દ્ધનશીલ હોઇને તે સમુદ્રની બરાબરી કરે છે, તિરસ્કાર કરે છે, એવો જે સમતારસ-સર્વતુલ્ય વૃત્તિરૂપપ્રવાહ-તેથી જે સંયુક્ત છે એવા મુનિની તુલ્ય સ્થાવર જંગમાત્મક જગત્રયને વિષે કોઇપણ વસ્તુ-દેવેંદ્રાદિ-પણ નથી. કારણકે એવા મુનિ સર્વ દુઃખથી રહિત છે.

शमसूक्तसुधासिक्तं येषां नक्तं दिनं मनः ।

कदापि तेन दह्यन्ते रागोरगविषोर्मिभिः ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ—જેનું મન અહોરાત્રિ શમતા બતાવનાર સુવચનરૂપી અમૃતથી સિંચાયેલું છે તે રાગરૂપી સર્પના ઝેરની ઉર્મિથી કદાપિ કલેશ પામતા નથી.

વિવેચન—શાંત સ્વભાવના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરનાર સર્વજ્ઞ પ્રોક્ત શાસ્ત્રગત સુભાષિત વચનો રૂપી અમૃતથી-અજરામરત્વ પ્રાપ્ત કરાવનાર અમૃતથી-જેનું મન સિંચાયેલું છે, એવા યોગીને રાગરૂપી સર્પના ઝેરના કલ્લોલ

આશીભૂત એવો જે અંતરાત્મા, નિજગુણનો સ્વાદનો વિલાસી, તેણે કરીને પૂર્ણ થયો છે અભિલાષ જેનો એવો થા.

आत्मानंविषयैःपाशै र्भववासपराङ्मुखम् ।
इंद्रियाणि निबध्नन्ति मोहराजस्य किंकराः ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ—ઈંદ્રિયોરૂપી મોહ રાજાના કિંકરો ભવવાસથી પરાંમુખ આત્માને વિષયરૂપી પાશથી બાંધે છે.

વિવેચન—ઈંદ્રિયોની નીચ જાતિ જાણીને અને તેનો સંગ આત્માને અહિતકારી જાણીને તેનો પરિહાર કરવાને ઉપદેશ દેતાં ગ્રંથકાર કહે છે. મોહ એટલે મોહનીય કર્મ, તે રૂપી સકલ કર્મરૂપી પ્રજાનો રાજા, નાયક, તેના ચાકર–નીચ દાસરુપ શ્રોત્રાદિ પાંચ ઈંદ્રિયો, તે જન્માદિ કિલષ્ટ અનેક દુઃખથી ભરેલા સંસારમાં સ્થિતિ કરવા પ્રત્યે વિમુખ થયેલા આત્માને શબ્દાદિ વિષય રૂપ પાશથી બાંધે છે. ભાવાર્થ એ છે કે વિષયાભિલાષ કર્મ આધીન છે અને નીચ ઈંદ્રિયો તેને (અભિલાષને) આધીન છે. ઈંદ્રિયો વિષયાભિલાષથી થયેલા પાપકર્મ રૂપી રજ્જુથી આત્માને બાંધે છે, ચાર ગતિને વિષે ભ્રમણ કરાવે છે.

गिरिमृत्स्नां धनं पश्यन् धावतींद्रियमोहितः ।
अनादिनिधनंज्ञानं धनंपार्श्वे न पश्यति ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ—ઈંદ્રિયથી મોહિત થયેલો પર્વતની માટી
ધનરૂપે જોઇને દોડે છે. અનાદિ નિધન જ્ઞાનરૂપી ધન
સે છતાં જોતો નથી.

વિવેચન—શ્રોત્રાદિ ઇંદ્રિયથી તદ્દવિષયસુખ પ્રાપ્તિ
અર્થે વ્યાકુલ થયેલો અવિવેકી મૂઢ પર્વતની માટીને કાં
રત્નાદિ ધનરૂપે જોઇને સ્વજનાદિને તજીને તે લેવાને વિદેશ
જાયછે. અને તે ઇંદ્રિયોથી મોહિત થયેલો ઉત્પત્તિ વિ
રહિત અનાધનંત સ્થિતિરૂપ જ્ઞાનધનને-અનંત કાલ સુ
નિર્વાહ કરવાને સમર્થ એવા દ્રવ્યને—સમીપ છતાં જો
નથી. તૃષ્ણાતુરજનો નાશવંત દ્રવ્યને માટે કેવાં કેવાં
ષ્ટો સહન કરે છે તે કહે છે.—

उत्खातं निधिशंकया क्षितितलं ध्माता गिरेर्धातवो
निस्तीर्णः सरितां पति र्नृपतयो यत्नेन संतोषिताः ।
मंत्राराधनतत्परेण मनसा नीता श्मशाने निशा
प्राप्तः काणवराटकोऽपि न मया तृष्णेऽधुना मुंच माम्

ઉપાધ્યાજી અન્યત્ર કહે છે-જુઓ પદ ૨૫ મું.
ઓરનકી જન કરત ચાકરી, દૂર દેશ પાય ઘાસે,
અંતરયામી ધ્યાને દીસે, વેતો અપને પાસે.

અભમેં આયો સાહિબ પાયો ॥ ૩ ॥

વળી કહે છે-જુઓ પદ ૩૯ મું.

ધર્મસિદ્ધિ નવનિધિ હૈ ઘટમેં, કહા ઢુંઢત જઈ કાશી હો,
જશ કહે શાંતસુધારસ ચાખ્યો, પૂરનબ્રહ્મ અભ્યાસી હો.॥૬॥

पुरः पुरः स्फुरत्तृष्णा मृगतृष्णानुकारिषु ।
इंद्रियार्थेषु धावन्ति त्यक्त्वा ज्ञानामृतं जडाः ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ—જ્ઞાનરૂપી અમૃત તજીને જડ પુરૂષો અધિક અધિક બળવત થતી તૃષ્ણા છે જેમાં તે રૂપી મૃગતૃષ્ણા જેવા ઈંદ્રિય અર્થને વિષે દોડે છે.

વિવેચન—જડમતિ શું કરે છે. એક તો બોધ જેને થયો નથી એવા મૂર્ખશિરોમણિ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવામાં મુખ્ય અંગ ભૂત જ્ઞાન-સકલ પાપરૂપી રોગનો નાશ કરવાને અમૃત સમાન, તેને તજી દે છે. બીજું શું કરેછે. ઇંદ્રિય અર્થને વિષે શબ્દાદિ વિષયને વિષે અને તેના નિમિત્તભૂત ધનાદિને વિષે-શગાતુર થઈ દોડે છે. ઈંદ્રિય અર્થ કેવા છે તે કહેછે જેમાં પ્રાપ્તલાભથી અધિક અધિક ઇચ્છાવાળી તૃષ્ણા થાય છે, અને તેથી મૃગતૃષ્ણા જેવા છે. ગ્રીષ્મ ઋતુમાં મધ્યાન્હે જલ રહિત સ્થલમાં રવિકિરણોથી સંતપ્ત થયેલી ભૂમિની ઉષ્ણતા જે જલસમાન દેખાય છે તે મૃગતૃષ્ણા કહેવાય છે.

દ્દક કહેછે. સંયમાત્મા, સંયમ એટલે નિજભાવને અભિમુખ સર્વ વિભાવ નિવૃત્તિ પામ્યો છે એવી આત્માની પરિણુતિ તે રૂપી આત્મા છીવ. તે શું કરેછે તે કહેછે. શુદ્ધ એટલે મિથ્યાત્વ, સંશય, વિપર્યાસ, અનધ્યવસાયાદિ દોષરહિત એવો ઉપયોગ, ભેદજ્ઞાન પરિણુતિ, તે રૂપી સકલ ઇષ્ટના સંપાદક નિજપિતા અને આત્મરતિરૂપ સ્થિર પરિણુતિરૂપી બાલ છીવનું પરિપાલન કરનાર માતા, તેમને હું ભજું છું, તેમનો આશ્રય લઉંછું. માટે હે જન્મહેતુ લૌકિક પિતામાતા મારામાં પુત્રત્વ નિશ્ચયે કરીને તજી ઘો. મૃત્યુકાલ પર્યંત નિર્વાહકત્વનો અભાવ છે માટે તેના ત્યાગ કરવો યુક્ત છે. આ શ્લોકનો ભાવાર્થ વક્ષ્યમાણ કથા ઉપરથી જાણવો.

એકદા ભરત ક્ષેત્રમાં મગધ દેશને વિષે સુવપ્રા નગરીમાં ન્યાયવિધિમાં કુશલ શત્રુઓનું દમન કરનાર વજ્રજંઘ નામનો મહિપતિ રાજ કરે છે. અને ધારિણી નામની તેની રાણી છે, અને દેવકુમાર જેવો સુંદર સુભાનુ નામનો તેમનો કુમાર છે. લાવણ્યની લીલાના વનરૂપ યૌવન પ્રાપ્ત થયે સતે સ્વભાવથીજ તે જિન પૂજામાં, ગુરૂવંદનમાં, જૈનધર્મમાં તત્પર થયો. પિતામાતાએ રૂપ, લાવણ્ય, શીલવાલી સો કન્યાઓની સાથે તેનો વિવાહ કર્યો. તેમની સાથે વિષયસુખ તે સુભાનુ ભોગવતો હવો. ત્યાં એકદા અનેક કેવલી અનેક

કરો. સર્વ સંશયનો છેદ કરનાર ભગવાન હું તમોને બતાવીશ. એમ બોલતો પોતાની સ્ત્રીઓની સાથે વનમાં ગયો. ભગવાનના અતિશય જોઇને સ્ત્રીઓને કહેવા લાગ્યો કે ત્રિભુવનના જનને ચમત્કારી, સર્વ દેવેંદ્રો જેના ચરણકમલનું વંદન કરેછે એવા બીજા કોઈ જગતને વિષે છે? આવી રીતે શોભિત થયેલા જિનેશ્વર ભગવાનને જોઇને પ્રફુલ્લ વદન થઈ ફરીને કહેવા લાગ્યો. અહો આજ મારો પુણ્યાંકુર ફલીભૂત થયો, મારા શરીરમાં આજ અમૃતની વૃષ્ટિ થઈ; જેથી શ્રી વીતરાગના મને દર્શન થયા. આ પ્રમાણે ઉલ્લાસ પામતો જ્યારે પાંચ અભિગમપૂર્વક ભગવાનના પાદદ્વયનું વંદન કરી સ્તવન કરેછે ત્યારે ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમથી વિરતિ પરિણામવાળો થઈ ને કહે છે હે નાથ, હે અશરણશરણ, મહાસાર્થવાહ, ભવ સમુદ્રના નિર્યામક, મને સામાયકના સ્વરૂપનો ઉપદેશ કરો, જેથી હું મારા કષાયનો ત્યાગ કરૂં. આ પ્રમાણે કહ્યાપછી ભગવાને સામાયકનો ઉપદેશ કર્યો; અને તે સુણીને વ્રત ગ્રહણ કરી ને કુમાર શ્રમણ થયો. અને તેજ વખતે આયુઃક્ષય થવાથી મરણ પામ્યો. તે કુમારના માતાપિતા પોતાના સુતને મરણ પામેલો જોઇને વિલાપ કરવા લાગ્યા. તે સુબાહુનો જીવ મરીને દેવતા થયો અને અવધિજ્ઞાનથી માતાપિતાનો વિલાપ જાણીને શીઘ્રપણે

મેલ રત્નત્રય પરિણામ, તેણે કરીને ત્યાગવિશેષ-પ્રાપ્ત કરીને, સેવના, દેવ, ગુરૂ, ધર્મઆરાધનાદિ શુભસંગથી ઉદ્ભવ પામેલા જે ક્ષાયોપશમિક એટલે ચારિત્રમોહનીયાદિ કર્મનો વિપાક ઉદયના નિરોધરૂપ મિશ્રભાવથી થયેલા જે સમ્યક્જ્ઞાન ચારિત્રરૂપ ધર્મ તે પણ યોગી પુરૂષને તજવાયોગ્ય છે-કારણ કે તે પણ કિંચિત્ અશુદ્ધ છે સાદિ સાંત ભાવથી થયેલા છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકથી તેરમા ગુણસ્થાનક સુધીના જીવો અને શ્રેણિગત પુરૂષોને માટે આ ઉપદેશ છે. સામાન્યને માટે નથી.

गुरुत्वं स्वस्य नोदेति शिक्षासात्म्येन यावता ।
आत्मतत्त्वप्रकाशेन तावत् सेव्यो गुरूत्तमः ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ—જ્યાં સુધી આત્મતત્ત્વ પ્રકાશે કરીને પોતે પોતાને શિક્ષા આપે એવા ગુરૂત્વને પામતો નથી ત્યાંસુધી ઉત્તમ ગુરૂની સેવા કરવી.

વિવેચન—આત્મતત્ત્વ પ્રકાશ એટલે જીવના પરમાર્થ સ્વરૂપની સ્પષ્ટતા. વળી શિક્ષાસાત્મ્ય. શિક્ષા બે પ્રકારની છે. (૧) ગ્રહણશિક્ષા તે દશ પ્રકારના યતિધર્મનું અને ષડ્ જીવનિકાયાદિનાં સ્વરૂપનું જાણવું (૨) આસેવના એટલે તે પ્રથમ કહેલા વ્રતાદિકના પરિપાલન વિધિ

આચાર, અને અકરણવીર્ય પ્રાપ્તિ સુધી વીર્યાચાર ઇષ્ટ છે. ત્યાં સુધી પૂર્વોક્ત આચાર પાળવા યોગ્ય છે. ત્યારપછી સ્વસેવન રૂઢ આપેલાં એવાં તે ઘરે આવી પહોંચ્યા પછી વાહનની જેમ સ્વયમેવ નિવર્ત થાય છે. પુનઃ નિર્વિકલ્પત્યાગ. નિર્વિકલ્પ એટલે ગયો છે તારતમ્યરૂપ ભેદ–પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ, પૌદ્ગલિક અને અપૌદ્ગલિક, પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત, સકષાય અને નિઃકષાય, સાભિલાષ અને નિરભિલાષ આદિ જ્ઞાનાદિને વિષે પ્રકાર જે થકી એવો ત્યાગ–વિભાવ પરિહાર–પ્રાપ્ત થયે સતે, વિકલ્પો–પૂર્વોક્ત ભેદો–ઉપજતાજ નથી. આવશ્યકાદિ ક્રિયા પણ નથી કારણકે તે ક્રિયાનું પ્રયોજન સમાપ્ત થયું છે. ત્યાગ બે પ્રકારના છે (૧) સવિકલ્પત્યાગ એટલે બાહ્ય ત્યાગ. દાખલા તરીકે અમુક કાળસુધી શિયળ પાળવું અમુક દિવસ સુધી લીલોતરી ન ખાવી વિગેરે. (૨) નિર્વિકલ્પત્યાગ એટલે સર્વ વિભાવથી નિરત્ત એવો આત્મા તેને વિકલ્પ ક્રિયાનું પ્રયોજન નથી.

योगसंन्यासतस्त्यागी योगानप्यखिलांस्त्यजेत् ।
इत्येवं निर्गुणं ब्रह्म परोक्तमुपपद्यते ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ—યોગસન્ન્યાસથી, મુનિ સમસ્ત યોગ ભેદને પણ તજે. આ પ્રમાણે પરપ્રોક્ત નિર્ગુણ બ્રહ્મ થાય છે.

ક્રિયા વિના જ્ઞાન નહિં કામનું, ક્રિયા જ્ઞાન બિહુ[illegible] ॥
ક્રિયારહિત જ્ઞાન નિષ્ફળ કહ્યું છે, [illegible]
પરમગુરુ જૈન કહ્યો ઈમ જોય ॥ ૯ ॥
[illegible] છે [illegible] પદ [illegible]
[illegible] નહિ [illegible]
[illegible] ॥ ૨ ॥
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] નહિ [illegible],
[illegible] ॥
[illegible] ॥ ૬ ॥

स्वानुकूलां क्रियां काले ज्ञानपूर्णोऽप्यपेक्षते ।
प्रदीपः स्वप्रकाशोऽपि तैलपूर्त्यादिकं यथा ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ [illegible] પૂર્તિઆદિની [illegible]
[illegible]
[illegible]

વિવેચન [illegible]
[illegible] વિકાર,

ક્રિયા બિના જ્ઞાન નહિ કબહું, ક્રિયા જ્ઞાન બિનુ નાંહી ॥
ક્રિયાજ્ઞાન દોઊ મિલત રહતુ હૈ, જ્યોં જલરસ જલમાંહી ॥
પરમગુરૂ જૈન કહો કયોં હોવે ॥ ૮ ॥
વળી તેઓએ કહ્યું છે. જુઓ પદ આઠમું.
વ છે મોક્ષ કરે નહિં કરણી, ડાલત મમતા પાકીમેં
ચહે અંધ જ્યું જલનિધિ તરવો, બેઠો કાણીનાકીમે ॥ ૨ ॥
વળી તેઓએ કહ્યું છે. જુઓ પદ છત્રીસમું.
જ્યું કોઉતારૂ જલમેં પેસી, હાથ પાઉ ન હલાવે,
જ્ઞાનસેતી ક્રિયા સબ લાગી, સું અપનો મન ગાવે ॥
અબલયા છાક મોહ મદિરાકી ॥ ૫ ॥
જૈસે પાગકોઉ શિર બાંધે, પહિરન નહિ લંગોટી,
સદ્ગુરૂ પાસ ક્રિયા બિનુ શિખે, આગમ બાતત્યું ખોટી ॥
॥ અબલ૦ ॥ ૬ ॥

स्वानुकूलां क्रियां काले ज्ञानपूर्णोऽप्यपेक्षते ।
प्रदीपः स्वप्रकाशोऽपि तैलपूर्त्यादिकं यथा ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ—સ્વપ્રકાશ પ્રદીપ જેમ તેલ પૂર્તીઆદિની અપેક્ષા કરે છે તેમ જ્ઞાને કરીને પૂર્ણ એવો પણ સ્વઅનુકુળ ક્રિયાની અપેક્ષા કરે છે

વિવેચન—વર્તમાન અવસરને વિષે કેવલ જ્ઞાને કરીને પૂર્ણ એવો કેવલી પણ પોતાને ઉચિત ધર્મોપદેશ, વિહાર

યોગનિરોધ, શૈલેશ્ય ગમનાદિ સ્વયોગ્ય ક્રિયાનું આલંબન કરે છે. કારણકે પૂર્વોક્ત ક્રિયાવિના શેષ રહેલાં કેવલીના કર્મ પણ ક્ષય પામતા નથી. તો છદ્મસ્થનું શું કહેવું હવે દૃષ્ટાંત કહે છે કે પ્રદીપ પોતે ઉદ્યોતવાળો છતાં તેલ પૂરવાની અને વાટ વગેરેની અપેક્ષા કરે છે, તેવી રીતે જ્ઞાન પણ મોક્ષ સાધવામાં સહકારી ક્રિયાની અપેક્ષા કરે છે.

बाह्यभावं पुरस्कृत्य ये क्रियाव्यवहारतः ।

वदने कवलक्षेपं विना ते तृप्तिकांक्षिणः ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ—ઉચિત ક્રિયાના વ્યવહારને જે બાહ્યભાવપણે પ્રરૂપે છે તે, મુખમાં કવલનો પ્રક્ષેપ કર્યા સિવાય તૃપ્તિની ઇચ્છા રાખે છે.

વિવેચન—જે પોતાને પંડિત માનીને, પૂર્વોક્ત ક્રિયામાં મુનિઓનું જે પ્રવર્તન, તેથી બાહ્ય, એટલે અનાત્મીય, પુણ્ય બંધાદિરૂપ ભવિષ્યમાં મળવના દેવસુખાદિ, તેની જે પ્રરૂપણા કરે છે, ક્રિયાથી શું લાભ છે એ પ્રમાણે કહી ક્રિયાને વિષે નિરાદર થાય છે; માત્ર જ્ઞાનથીજ મોક્ષની અભિલાષા રાખે છે, યથાર્થ જ્ઞાનથી રહિત જાણવા. મુખમા અન્નાદિનો પ્રક્ષેપ કર્યાવિના ક્ષુધાની તૃપ્તિ ઇચ્છનાર છે

વિવેચન—તતઃ એટલે પૂર્વોક્ત હેતુથી; જીવના અધ્યવસાય હાનિની વૃદ્ધિહેતુથી, જ્ઞાનાદિ જે ગુણ, તેની અપૂર્વ શુદ્ધિને માટે અથવા પૂર્વપ્રાપ્તશુદ્ધિની હાની ન થાય તે માટે, મુમુક્ષુઉક્ત ક્રિયા આચરે. એક એટલે આરોહ અવરોહના અભાવથી, મોહના અભાવથી, હમેશાં એક પ્રકાર છે જેનો એવું સંયમસ્થાન, અધ્યવસાયસ્થાન, કેવલ જ્ઞાનીઓ તુંજ રહેછે. પરંતુ બીજાનું નહીં કેવલજ્ઞાનીઓની નિરંતર અનવચ્છિન્ન એક પારણામધારા હોય છે, તેથી તેમને ક્રિયાનું પ્રયોજન નથી.

वचोऽनुष्ठानतोऽसंगक्रियासंगतिमंगति ।

सेयं ज्ञानक्रियाभेदभूमिरानंदपिच्छला ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ—(જિનેશ્વરના) વચન અનુષ્ઠાનથી અસંગ ક્રિયાની સંગતિ પ્રાપ્ત કરેછે આનંદે કરીને સ્નિગ્ધ તે, જ્ઞાન અને ક્રિયાની અભેદભુમિ છે.

વિવેચન—વચઃ એટલે જિનેશ્વરના મુખારવિંદમાંથી નિકળેલા વચનરૂપ જિનાગમ. તેને અનુસરીને ઉક્તક્રિયાનું કરવું તે ક્રિયા કરવાથી અસંગ એટલે આલંબન સંગરહિત સહજ, સ્વસંવેદનરૂપ એવી જે ક્રિયાપ્રવૃત્તિ તેની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરેછે. પરમાનંદે કરીને સ્નિગ્ધ એવી અસંગ ક્રિયા તે જ્ઞાન અને ક્રિયાની અભેદભૂમિ જાણવી.

તા અનુભવીને, સર્વોત્કૃષ્ટ તૃપ્તિને-સર્વ ઇચ્છાની નિવૃત્તિને-પામેછે.

स्वगुणैरेव तृप्तिश्चेदाकालमविनश्वरी ।
ज्ञानिनो विषया किं तैर्यैर्भवेत्तृप्तिरित्वरी ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ—જ્ઞાનીને સ્વગુણોથીજ જો ચિરકાલ સ્થાયિની અવિનશ્વરી તૃપ્તિ થાય છે તો જે નાશવંત તૃપ્તિને ઉપજાવનાર છે તે વિષયોથી શું ?

વિવેચન—યથાર્થ વસ્તુસ્વરૂપના જાણનારને નિઃસ્પૃહત્વાદિ ધર્મે કરીને સર્વકાલસ્થાયી, અવિનાશી, ઇચ્છાનિવૃત્તિ થાય તો વિનાશ શીલવાલી, અલ્પકાલ રહેનારી તૃપ્તિ-ઇચ્છાનિવૃત્તિ-જે કે પૂર્વોક્ત શબ્દાદિ વિષયોથી થાય છે તેનું શું પ્રયોજન છે.? જુઓ પદ પાંચમું.

પુદ્ગલકીતું આસ પરત હૈ, સોતો સબહિ બિનાસી
તું તો ભિન્નરૂપ હૈ ઉનતેં, ચિદાનંદ અવિનાશી ॥ ચેતન૦ ॥૫॥

या शांतैकरसास्वादाद्भवेत्तृप्तिरतींद्रिया ।
सा न जिह्वेंद्रियद्वारा षड्रसास्वादनादपि ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ—એક શાંતરસના આસ્વાદથી જે અતીં-

દિરૂપ ભાવને વિષે અભિમાનિકી એટલે મોહોદય મિશ્રિત-અહંતાજ્ઞાન તે અભિમાન; તેથી થતી જે તૃપ્તિ, ખોટી છે છતાં મનકલ્પનાથી ખરી માનેલી માત્ર ભ્રાંતિરૂપ છે. રાત્રિને વિષે સ્વપ્નમાં જેમ મહારાજ્યાદિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેની જેમ અભિલાષની શાંતિ મિથ્યા છે. યથાર્થ તૃપ્તિ કઈ છે તે કહે છે. આત્મવીર્ય એટલે જીવની સહજ શક્તિનો ઉલ્લાસ, તેની વૃદ્ધિ કરનારી ભ્રમરહિત સદ્જ્ઞાનવાળાની તૃપ્તિ તેજ ખરી છે-સત્ય છે.

पुद्गलैःपुद्गलास्तृप्तिं यान्त्यात्मा पुनरात्मना ।

परतृप्तिसमारोपो ज्ञानिनस्तन्न युज्यते ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ—પુદ્ગલથી પુદ્ગલ તૃપ્તિ પામે છે. અને આત્મા આત્માથી તૃપ્તિ પામે છે માટે પરતૃપ્તિનો સમારોપ જ્ઞાનીને ઘટતો નથી.

વિવેચન—હે ચેતન, દેહ, ઇંદ્રિય, મન આદિ મૂર્તીમાન પુદ્ગલજન્ય પદાર્થો, આહાર, વસ્ત્ર અલંકારાદિ પુદ્ગલોથી તૃપ્તિ પામેછે; કારણકે તેઓનો સમાન ધર્મ છે પરંતુ આત્મા-જીવ-અનિચ્છાદિ સ્વભાવથી સ્વધર્મથી તૃપ્ત થાય છે. પરંતુ પુદ્ગલથી તૃપ્ત થતો નથી; કારણકે તેમનો વિલક્ષણ ધર્મ છે. ઉક્ત કારણથી જાણ્યો છે વસ્તુસ્વભાવ જેણે

શબ્દાર્થ—સંસારરૂપ કાજળમય ગૃહમાં રહેનો, સ્વાર્થ તત્પર, નિખિલ લોક લેપાય છે. જ્ઞાનસિદ્ધ લેપાતો નથી.

વિવેચન—સ્વાર્થ એટલે પોતાના દેહ, ધનકુટુંબાદિ મમત્વ ભાવનો જે લોભ તેમાં તત્પર એવો સમસ્ત પ્રાણીઓનો સમૂહ કાજળમય ગૃહમાં, ભવવાસમાં રહેલો લેપાય છે, પાપકર્મરૂપી ધુલિથી ઢંકાય છે. જ્ઞાનવાન્ મુનિ લેપાતો નથી બંધ હેતુથી બંધાતો નથી.

नाहं पुद्गलभावानां कर्ता कारयिता च न ।

नानुमंतापि चेत्यात्म ज्ञानवान् लिप्यते कथम् ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ–પુદ્ગલ ભાવનો હું કર્તા નથી, કરાવનાર નથી અને તદ્ગુણ અનુયાયી નથી. આવા જ્ઞાનવાળો આત્મા કેમ લેપાય ?

વિવેચન—પુદ્ગલભાવ એટલે પરમાણુથી થયેલા દેહ, કર્મ, વિષયપંચક, ગતિ, જાતિ, આકાર, યોગાદિ, ભાવ તેનો કર્તા હું નથી. સ્વતંત્ર નિષ્પાદક નથી. હું જ્ઞાનવાન છું, શુદ્ધાત્મા છું. પરભાવ હોવાથી તેઓનો કર્તા નથી. દરેક વસ્તુનું સ્વભાવને વિષે કર્તૃત્વ છે માટે, એમ ન મા-

નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિએ અલિપ્ત છે. કર્મરેણુના સંસર્ગરહિત છે. દ્રવ્યાર્થિકનયથી તો આત્મા અનુત્પન્નાવિનષ્ટ, સ્થિર, એકરૂપ કર્તૃત્વભોક્તૃત્વ રહિત છે. વ્યવહારનયથી જોતાં, પર્યાયાર્થિકનયથી લિપ્ત છે. કર્મરેણુથી સંશ્લિષ્ટ છે ઉત્પાદ વ્યયમેવ વસ્તુ હોય છે તેથી શુદ્ધઅશુદ્ધતાથી બદ્ધ, લિપ્ત કહેવાય છે. જ્ઞાન યોગી અલિપ્ત એટલે શુદ્ધ નિરંજન આત્મા છે એમ દર્શાવનારી નેત્રથી—શુદ્ધસ્વરૂપનું ધ્યાન કરતો—આત્માને શુદ્ધ કરે છે, રાગાદિ બંધનનો નિરોધ કરવાથી કર્મમલરહિત થાય છે. અને તપ આવશ્યકાદિ ક્રિયામાં પ્રવર્તમાન, લિપ્ત એટલે અનાદિ પ્રવાહિક કર્મમેલથી હું લિપ્ત છું માટે શુદ્ધ થાઉં એમ દર્શાવની નેત્રે કરીને મહામોહાદિ દોષના રોકવાથી વિમલ થાય છે મોટા દોષની નિવૃત્તિ ક્રિયાના બળથીજ થાય છે. સૂક્ષ્મદોષની નિવૃત્તિ જ્ઞાનના બળથીજ હોય માટે.

ज्ञानक्रियासमावेशः सहैवोन्मीलने द्वयोः ।

भूमिकाभेदतस्त्वत्र भवेदेकैकमुख्यता ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ—જ્ઞાન અને ક્રિયારૂપી બન્નેના નેત્રો સમકાલેજ ઉઘડે છે. અત્ર ભૂમિકાભેદે કરીને એકએકની મુખ્યતા થાય છે.

લિપ્ત નથી એવા શુદ્ધ, બુદ્ધ સ્વભાવી મહાત્માને નમસ્કાર છે.

વિવેચન—અલિપ્તની સ્તુતિ કરવાં સમાપ્ત કરેછે. જ્ઞાનપૂર્વક જે મહાત્માની વ્રત પાલનાદિ ક્રિયા, દોષ એટલે ઇહલોકાશંસા, પરલોકઆશંસા, મિથ્યાત્વ, વિષય, કષાયાદિ તે રૂપ પંક-કાદવ-આદિ રૂપ મલ. તેથી જેની ક્રિયા દગ્ધ થયેલી નથી, એવા વિમલ, હેયોપાદેય, જ્ઞાનયુક્ત મન પરિણામવાળા યોગીને-જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ઐશ્વર્યવાન્‌ને નમસ્કાર છે.

निःस्पृहाष्टकम् ॥ १२ ॥

स्वभावलाभात् किमपिप्राप्तव्यं नावशिष्यते ।
इत्यात्मैश्वर्यसंपन्नो निःस्पृहोजायते मुनिः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—સ્વભાવ લાભથી બીજું કાંઈ પ્રાપ્ત કરવાનુ રહેતું નથી. માટે નિઃસ્પૃહ મુનિ આત્મઐશ્વર્યથી યુક્ત થાય છે.

વિવેચન—હે પ્રાણી, સ્વભાવલાભ એટલે સમગ્ર સ્વધર્મમય વસ્તુની-નિજ સહજ સ્વરૂપની-આવરણના

રહિતને—ત્રિભુવનને વિષે રહેલી લક્ષ્મીનો સમૂહ તૃણ-તુલ્ય ભાસે છે. કારણ કે તેનું કાંઈ તેને પ્રયોજન નથી. જ્ઞાનના આનંદે કરીને તેની સકલ ઇચ્છા સમાપ્ત થઈછે.

छिन्दन्ति ज्ञानदात्रेण स्पृहाविषलतां बुधाः ।
मुखशोषं च मूर्छां च दैन्यं यच्छति यत्फलम् ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—બુધ પુરૂષો જ્ઞાનરૂપી દાતરડાથી સ્પૃહારૂપી વિષલતાનું છેદન કરેછે જે લતાનું ફલ મુખશોષ, મૂર્છા અને દીનત્વ આપે છે

વિવેચન—બુદ્ધ એટલે અધ્યાત્મશુદ્ધિને વિષે પ્રવીણ એવા પંડિત પુરૂષો, જે લતાનું ફલ નિષ્પાદરૂપ કંદ-માલીઓને મુખશોષ એટલે વિરહરૂપી જલની આર્દ્રતાના અભાગરૂપ મુખની કાઠિન્યતા, મૂર્છા એટલે શૂન્યચિત્તતા, તથા દીનત્વને આપેછે તે સ્પૃહા વિષલતાને છેદેછે. સ્પૃહા એટલે લોભના ઉદયથી પ્રાણીને જે ધન, વિષયસુખની ઇચ્છા થાય છે તે રૂપી વિષલતા, એટલે ધર્મજીવનનો નાશ કરનારી વાસનાગાદિ જેરી વૃક્ષની શાખા તેને, વસ્તુ પરમાર્થ બોધ-જ્ઞાન-રૂપી છેદનશસ્ત્રથી, મનરૂપી વાડીને વિષે ઉગેલાને કાપી નાખેછે. તે વિષલતાને ઉગવા દેતા નથી.

ાસ્વાદ એવું આદિ અનંત સુખદ કારણ છે. તે દ્વન્દ્વથી
ર્વદોષિત સુખદુઃખનું લક્ષણ-જ્ઞાપકચિન્હ-સંકેતવાળું જિને-
શ્વર ભગવાને કહ્યું છે.

मौनाष्टकम् ॥ १३ ॥

मन्यते यो जगत्तत्त्वं स मुनिः परिकीर्तितः ।
सम्यक्त्वमेव तन्मौनं मौनं सम्यक्त्वमेव च ॥१॥

શબ્દાર્થ—જગતના તત્ત્વને માને છે તે મુનિ કહેવાય છે, સમ્યકત્વ એજ મૌન છે, અને મૌન તેજ સમ્યકત્વ છે.

વિવેચન—નિર્ધાર જ્ઞાની પંચ અસ્તિકાયરુપ ચૌદ રાજ પ્રમાણ એવા લોકના-જગતના-તત્ત્વને માને છે, શ્રદ્ધાપૂર્વક જાણે છે. તેને મુનિ શબ્દના વ્યુત્પત્તિ અર્થયુક્ત-મુનિત્વવાન્-જિનેશ્વરે કહ્યો છે. પૌદ્ગલિક સ્વરૂપ મૌન, મુનિત્વ, મુનિનો ભાવ, તેજ એક સમ્યકત્વ છે, બીજું નથી. અને જે મુનિભાવ છે તેજ સમ્યકત્વ છે. ભાવાર્થ એ છે કે શુદ્ધ શ્રદ્ધાએ નિર્ધાર કરેલ આત્મસ્વભાવની ઉપાદેયતાને વિષેજ ઉપયોગ પરિણતિનું અવસ્થાન તેજ સમ્યકત્વ છે, અને સમ્યગ્દર્શને કરીને હેયોપાદેયતા વિભક્ત કરી ઉપાદેયને વિષે રમણ સ્વભાવ એજ મૌન છે. માટે બંનેનું ઐક્ય છે.

વિવેચન—વિદ્યાતત્ત્વ સંયુક્ત જે યોગી સમતા એટલે સર્વને વિષે તુલ્યવૃત્તિ તે રૂપી જળાશયમાં સ્નાન કરીને, અને પાપ કર્મથી થતા મેલનો, કર્મલેપથી થયેલી આત્માની મલિનતાનો—પરિહાર કરીને સમતારૂપી રસથી પાપમલનું પ્રક્ષાલન કરીને શુદ્ધ થયેલ-ફરીથી પૂર્વોક્ત મલિનતાને પામતો નથી એવો અંતરાત્મા—કાયાદિ બહિર્ભાવને સાક્ષી માત્રપણાએ તટસ્થજ્ઞાતા—સર્વોત્કૃષ્ટ પવિત્ર છે.

आत्मबोधो नवःपाशो देहगेहधनादिषु ।
यःक्षिप्तोप्यात्मना तेषु स्वस्य बंधाय जायते ॥६॥

શબ્દાર્થ—દેહ, ઘર અને ધનાદિમાં મારાપણાની બુદ્ધિ તે નવીન પાશ છે. જે તે પદાર્થોને વિષે જીવે સ્થાપેલી છતાં જીવના બંધનને માટે થાય છે.

વિવેચન—શરીર, ઘર, ધન, પુત્ર, સ્ત્રી વગેરેમાં મદીયપણાની બુદ્ધિરૂપ અભિનવ પ્રસિદ્ધ બંધનોમાં નહી દેખાતો પાશ છે. પ્રાણીઓને બાંધવાને રજ્જુ છે. જે આત્મીય બુદ્ધિરૂપ પાશને જીવ, દેહાદિ પદાર્થોને વિષે સ્થાપે છે મૂકે છે, તોપણ આત્માના બંધન અર્થે-કર્મરજ્જુથી નિયંત્રણ અર્થે-થાય છે. પાશ જેને વિષે ક્ષિપ્ત હોય તેનાજ બંધનને માટે છે. પરંતુ આ પાશ, તેના નાંખનારનેજ બાંધે છે. માટે આ.

શુભ ફલ ભોગવે છે—વેદે છે. ઉક્ત લક્ષણવાળા પ્રાણીઓ
યે મધ્યસ્થ, પ્રેમભાવ અથવા અરૂચિભાવ ધરતો નથી.
વે જીવોની સાથે પોતાના અનંત ભવોથી થયેલ શત્રુમિત્ર
'બંધનુ' અવધારણ કરીને આ ભવમાં પણ અલ્પ કાલનો
માગમ જાણીને ઇષ્ટઅનિષ્ટ પક્ષનો પરિહાર કરી સમવૃ-
ત્તિથી રહે છે.

मनः स्याद् व्यापृतं यावत् परदोषगुणग्रहे ।
कार्यं व्यग्रं वरं तावन् मध्यस्थेनात्मभावने ॥ ९ ॥

શબ્દાર્થ—બીજાના દોષ અને ગુણના કથનમાં મન
પ્રવર્તવા લાગે તે પહેલાંજ, મધ્યસ્થ પુરૂષે આત્મભાવમાં
મગ્ન થવું બહેતર છે.

વિવેચન—આત્માથી ભિન્ન પદાર્થોના ગુણ—વિનય,
વિજ્ઞાન, સૌજન્ય, સુરૂપ, કૃતજ્ઞતાદિ, અને દોષ—અજ્ઞા-
ન, દૌર્જન્ય, કુરૂપ, કૃતઘ્નતાદિ—ના ચિંતનમાં, અથવા
કથનમાં, પ્રવર્તન કરવાને મન જ્યારે અભિમુખ થાય ત્યારે
પ્રવર્તન કર્યા પહેલાં-મધ્યસ્થે આત્માના ચિંતનમાં-આવરણ-
વાળો મારો આત્મા આવરણરહિત ક્યારે થાય એવા વિ-
ચારમાં-વિશેષે કરીને મનને મગ્ન કરવું એ ઉત્તમ છે. પર-
ચિંતા રાગાદિનો હેતુ છે; અને આત્મચિંતા પરમ સુખ
આપનાર છે.

विभिन्ना अपि पंथानः समुद्रं सरितामिव ।
मध्यस्थानां परंब्रह्म प्राप्नुवन्त्येकमक्षयम् ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ—સરિતાઓના ભિન્ન માર્ગો જેમ એક સમુ
પ્રાપ્ત કરેછે તેમ મધ્યસ્થોના ભિન્ન માર્ગો એક અક્ષય પ
બ્રહ્મ પ્રાપ્ત કરે છે.

વિવેચન—પક્ષપાત રહિત તત્વદર્શી મધ્યસ્થ
માર્ગ જોકે વસ્તુ ધર્મે કરીને મતભેદથી પૃથક્ભૂત છે–સ
મતના ભેદથી થયેલા પ્રવાહો ભિન્ન છે–તો પણ પરબ્ર
એટલે સર્વ ઉપાધિરહિતપણાએ કરીને સર્વોત્કૃષ્ટ બ્ર
સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે. તે બ્રહ્મસ્વરૂપ કેવું છે તે કહે છે. एक
એટલે એક આકાર–રૂપ–વાળું અને વળી અક્ષય–નાશવ
નહીં તે, સાદિ અનંતવાળું. ત્યાં દૃષ્ટાંત કહે છે કે સર્વે ન
ઓ જેમ એક સમુદ્રને મળે છે તેમ મધ્યસ્થના સર્વ
ભેદથી થયેલા માર્ગો પૂર્ણ બ્રહ્મને વિષે પ્રવેશ કરે છે.

स्वागमं रागमात्रेण द्वेषमात्रात्परागमम् ।
नश्रयामस्त्यजामोवा किंतु मध्यस्थया दृशा ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ—રાગ માત્રથી અમારા આગમનો સ્વી
કરતા નથી, અને દ્વેષ માત્રથી બીજાના આગમોનો ત્

બળદરૂપ પોતાના ભર્તારને વનમાં ચરાવતાં તેઓ રૂદન કરે છે; તે વખતે આકાશમાં વિદ્યાધર યુગલ વિમાનમાં બેસી ચાલ્યાં જાય છે. વિદ્યાધરી તે સ્ત્રીનો કલ્પાંત શ્રવણ કરી વિદ્યાધર પ્રત્યે પૂછે છે કે હે સ્વામી, આ સ્ત્રી શા માટે રૂદન કરે છે. વિદ્યાધર ખરી હકીકત બતાવે છે. ત્યારે તે વિદ્યાધરીને તે સ્ત્રી ઉપર દયા આવવાથી પૂછે છે કે હે નાથ, આના દુઃખનો અંત આવે એવો કાંઇ ઉપાય છે? વિદ્યાધરે ઉત્તર આપ્યો કે જે વડની નીચે તે સ્ત્રી ઉભી છે તેની પાસેજ પડેલી ઓષધિ ચરાવે તો તુરત તે બળદ પુરૂષરૂપ પ્રાપ્ત કરે. આમ કહેતાં તે વિમાન ચાલ્યું ગયું. પેલી સ્ત્રીએ વિચાર્યું કે આટલી બધી ઓષધિઓ મારી પાસે પડેલી છે તેમાંથી કઇ ચરાવવાથી ઇચ્છિત લાભ થશે, તે નહીં જાણવાથી સર્વ ઓષધિનો ચારો કરાયો. અને તેની અંદર પેલી સંજીવની પણ આવી ગઇ તેથી તે બળદનો પુરૂષ થયો. અહીંઆ ઉપનય કહે છે. પુરૂષ હતો તે આત્મા, જીવ, સ્વભ બનાવનાર સ્ત્રી તે કુમતિ, અશુદ્ધ ચેતના. અને ફરીથી પુરૂષ કર્યો તે સુમતિ, શુદ્ધ ચેતના. વિદ્યાધર તે ગુરૂ, અને વિદ્યાધરસ્ત્રી તે દયા. વટવૃક્ષ તે મનુષ્ય ગતિ. સંજીવનીનો ચારો કર્યો તે મધ્યસ્થ દ્રષ્ટિ-ચેતનાને વિષે વર્ત્યો. અને ફરીથી પુરૂષ થયો તે સકલ ગુણનું ભાજન થયો.

મનમાં—સકલ આત્મપ્રદેશમાં–અંગાંગીભાવ થયું છે એવા, જેનું જ્ઞાન શાસ્ત્ર–સ્વભાવ અનુસાયી શાસ્ત્ર–મિથ્યાત્વાદિથી અદૂષિત છે, એવા સાધુને કોનાથી ભય હોય? અર્થાત્ કોઈ કારણથી ભય હોય નહીં.

अनात्मशंसाष्टकम् ॥ १८ ॥

गुणैर्यदि न पूर्णोऽसि कृतमात्मप्रशंसया ।
गुणैरेवासि पूर्णश्चेत् कृतमात्मप्रशंसया ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—ગુણોએ કરીને જો સંપૂર્ણ નથી તો આત્મપ્રશંસા શું કામની છે? અને ગુણોથી સંપૂર્ણ હોતો આત્મપ્રશંસા શું કામની છે?

વિવેચન—ગુણ તે પરમોત્કર્ષ જ્ઞાન, દર્શન, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ક્ષમા, વિનય, ઔદાર્ય, ધૈર્ય, ગાંભીર્ય વગેરે–તેથી જે પૂર્ણ નથી, બાહ્ય અને અભ્યંતર શત્રુઓને જીતવાથી પ્રાપ્ત ગુણોને લીધે જો સંપૂર્ણ નથી, તો પોતાની સ્તુતિ કરવાથી શું લાભ? હું જ્ઞાની છું, હું ધનવાન છું, હું વિનીત છું, એ પ્રમાણે પોતાની સ્તુતિ કરવી અથવા બીજા પાસેથી સાંભળવી તેથી શું લાભ? તે કાંઈ ગુણની વૃદ્ધિનું કારણ

आलंबिता हिताय स्युः परैः स्वगुणरश्मयः ।
अहो स्वयं गृहीतास्तु पातयन्ति भवोदधौ ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ—સ્વગુણરૂપી દોરડાનું આલંબન બીજા કરે તો તેના હિતને માટે છે. પરંતુ જો પોતેજ ગ્રહણ કરે તો ભવ સમુદ્રમાં પડે છે.

વિવેચન—પોતાના ગુણો-જ્ઞાનાદિ ધર્મોનું પોતાનાશિવાય બીજા માણસો આલંબન કરે, સ્તુતિ રૂપે ગ્રહણ કરે તો તે ગુણના કિરણો-રજ્જુઓ-બીજાના હિતને માટે થાય છે. પરંતુ એ એક આશ્ચર્ય છે કે જો પોતેજ પોતાના ગુણનું ગ્રહણ કરે-પોતાની સ્તુતિ કરે તો સંસાર સમુદ્રમાં પડે છે. સ્વગુણનું આલંબન પોતાના આધારભૂત આત્માને ડુબાવી દે છે. નદીના પુરમાં તરવો પોતાના એક હાથથી બીજા હાથને પકડે તો ડુબી જાય છે તેમ આ પણ ડુબી જાય છે. કહ્યું છે કેઃ—

न सौख्यसौभाग्यकरा गुणा नृणां
स्वयं गृहीता सुदृशां कुचाविव ।
परैर्गृहीता द्वयमेव तन्वते
न तेन गृह्णन्ति बुधा निजान् गुणान् ॥

વિવેચન—જે જ્ઞાની પુરૂષે, સકલ આવરણરહિત હોવાથી શુદ્ધ એવા જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય વિગેરે રૂપ આત્માના જે ધર્મો છે, તે પ્રત્યેક આત્માને વિષે તુલ્ય-અન્યૂનાધિક સંખ્યા પરિમાણપણાએ કરીને જાણ્યા છે, પોતાની બુદ્ધિમાં પરિણમાવ્યા છે, એવા મુનિનો ઉત્કર્ષ શેનાથી નથી તે કહે છે. અશુદ્ધ એટલે અનાત્મીયભાવપણાએ કરીને અને કર્મ પુદ્‌ગલ જનિતપણાએ કરીને હોવવાળા, સુરેંદ્ર, ચક્રવર્તી આદિ તેથી. કારણ બતાવે છે કે તે જગત્ જનોનું ઉચ્છિષ્ટ છે, અને જીવની સાથે સદા રહેતા નથી, માટે અધમ છે. આત્માની ઋદ્ધિએ કરીને સર્વતુલ્ય છે.

क्षोभं गच्छन् समुद्रोऽपि स्वोत्कर्षपवनेरितः ।
गुणौघान् बुद्बुदीकृत्य विनाशयसि किं मुधा ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ—તું સમુદ્ર પણ સ્વઉત્કર્ષના પવનથી પ્રેરિત, ક્ષોભ પામતો પરપોટા કરીને ગુણ સમૂહનો ફોકટ કેમ નાશ કરે છે ?

વિવેચન—સ્વ એટલે પાતાલ કલશની પણ નીચે થયેલ અતિશય પવન તેનાથી પ્રેરિત સમુદ્ર પણ, અગાધ જલસાગર પણ, ક્ષોભ પામતો ગુણ એટલે રસ-જળ-તેના સમૂહનો પરપોટા કરીને નિરર્થક નાશ કરે છે. તેમ (મુદ્રપા-

ાય છે તેથી ભયંકર છે, એમ અનુભવદષ્ટિથી મુનિ જાણે છે.
ે કારણથી સાંસારિક સંપદામાં સાધુને શી પ્રીતિ થાય ?
અર્થાત્ નજ થાય.

आरूढा प्रशमश्रेणिं श्रुतकेवलिनोऽपि च ।
भ्राम्यन्तेऽनंतसंसारमहो दुष्टेन कर्मणा ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રશમશ્રેણિપર આરૂઢ એવા શ્રુતકેવલી પણ દુષ્ટ કર્મે કરીને અનંત સંસાર ભ્રમણ કરે છે.

વિવેચન—" અહો " એ એક મોટું કષ્ટ છે કે અધમ કર્મે કરીને-મોહનીયાદિ કર્મોએ કરીને, પ્રશમ એટલે મોહોદયની શાંતિ તે રૂપી શ્રેણિ-મોહોદયની ઉપશાંતિને માટે અનંતાનુબંધી આદિનું રોધન. તે પ્રશમ શ્રેણિને આરૂઢ થયેલા શ્રુતકેવલી પણ-દ્વાદશાંગીને વિષે કેવલીસમાન સકલ વિષયવ અને સંશયરહિત પ્રાણીઓનો અસંખ્ય ભવસંબંધ જાણવાવાળા પણ-અપરિમિત ભવ ભ્રમણ કરે છે. ઉપશાંત મોહના અગિયારમાં ગુણસ્થાનવર્તી ચૌદ પૂર્વધર પણ નિગોદમાં જાય છે, તો તે કર્મની આગળ ઉગરવામાં બીજાનો શું ભાર છે ?

अर्वाक् सर्वापि सामग्री श्रांतेव परितिष्ठति ।
विपाकः कर्मणः कार्यपर्यन्तमनुधावति ॥ ६ ॥

ક્રોધરૂપી વીજળી, દુર્વાત અને ગર્જનાએ કરીને દૂર દેશ જનારા લોકો જ્યાં ઉત્કટ સંકટમાં પડે છે, (૪) એવા અતિ દારૂણ ભવાંભોધિથી–સંસારસમુદ્રથી–નિત્ય ઉદ્વિગ્ન મન છે જેનું એવો જ્ઞાની, તે સમુદ્ર તરવાનો ઉપાય સર્વ પ્રયત્ને કરીને ઇચ્છે છે. (૫).

વિવેચન—આ પાંચ શ્લોકોએ કરીને સંસારની સમુદ્ર સાથે સરખામણી કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે કે સંસારનો મધ્યપ્રદેશ સમુદ્રના મધ્યપ્રદેશની જેમ અતિ ગંભીર છે, અર્થાત્ અથાગ છે; સંસારસમુદ્રનું ભૂતલ કેવું છે કે અજ્ઞાનરૂપી વજ્ર, તેનાથી બનાવેલું છે; જે સંસારમાં નાના પ્રકારના કષ્ટોરૂપી પર્વતના સમૂહથી વ્યાકુલ, દુઃખે કરીને જઇ શકાય એવા માર્ગ છે; (૧) વિષયસુખ અને ધનાદિની આશારૂપી અતિ પ્રચંડ વાયુથી ભરેલા, ક્રોધાદિ કષાયરૂપ પાતાલ કલશો, મનમાં થયેલ મનોરથની ઉત્પત્તિની વૃદ્ધિ કરે છે (૨) જ્યાં સ્નેહ (એટલે જલ અને પ્રેમ) રૂપી કાષ્ટ છે જેનું એવો કામદેવરૂપી વડવાનલ, સર્વકાળ અભ્યંતરને વિષે પદિપ્ત છે; અને જે ભવસમુદ્ર, મહા ભયંકર ભગંદર, સન્નિપાતાદિ રોગ, અને ઇષ્ટ વિયોગથી થયેલ શોક, તથા મોહાદિરૂપી માછલાં અને કાચબાથી વ્યાપ્ત છે, (૩) જે ભવસમુદ્રમાં ક્રમે કરીને દુર્બુદ્ધિ એટલે પાપ કરવાની બુદ્ધિ, મત્સર એટલે બી-

મંજન અરતિ સ્ફુરની રતિ વિજુરી, હોત અહોત તોફાન
લાગની ચોરસુ ગુર અસવારી, ધરમ જિહાજ નિદાન ॥ અ૦ ॥ ૫ ॥
જુરઈ પારે એ જિહે અતિ જોરી, સહસ્ર અઢાર શીલંગ,
ધર્મે જિહાજ તિજ સજ કરી ચલવે જસ કહે શિવપુરસંગ ॥ અ૦॥૬॥

तैलपात्रधरोयद्वद्राधावेधोद्यतो यथा ।
क्रियास्वनन्यचित्तस्याद्भवभीतस्तथा मुनिः ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ—આ સંસારથી ભીતિ પામેલ મુનિ તૈલપાત્ર ધારણ કરનાર રાધાવેધને વિષે ઉદ્યમવંતની જેમ ક્રિયાને વિષે અનન્યચિત્ત થાય છે.

વિવેચન-જે પ્રકારે શિખા સુધી તેલનું ભરેલું પાત્ર રાજભયે કરીને હાથવતી ધારણ કરે છે તેની જેમ, રાધા વેધ-એટલે ધનુર્ધારીઓની સર્વ કલાકૌશલ્યશક્તિ બતાવનારી આઠ ચક્રસ્તંભની ઉપર સ્થાપેલી કાષ્ઠની પુતળી, તેનો વેધ એટલે નીચે રાખેલ તેલના પાત્રમાં પ્રતિબિંબ જોઇને મારેલા બાણથી આઠ ચક્રભેદીને તે પુતળીની ડાબી આંખ વિંધવી તે-તેને વિષે ઉદ્યમવંત, જેમ એકાગ્રચિત્ત થાયછે તેમ, સંસારથી ભયભીત થયેલા મુનિ, સમિતિ, ગુપ્તિઆદિ ચરણસિત્તેરી અને કરણસિત્તેરીરૂપ ક્રિયાને વિષે કરાતી ક્રિયાના ઉપયોગથી અનન્યચિત્ત-મન પરિણામ છે જેનું એવા થાય

એકાગ્રમન હોય તેણપાત્રધરની કથા નીચે પ્રમાણેઃ—સુષમ
જપુર નગરને વિષે સુધર્મા નામે રાજા રાજ્ય કરેછે. તે રાજા
[illegible] દષ્ટિ હતો, અને સાધુના ગુણોને વિષે પક્ષપાતી હતો.
ગુણધર્મા નામનો તે રાજાનો [illegible] હતો. એક
દિવસ સભાને વિષે [illegible] તે રાજા, જેનો
ઉપર ઉપકારને અર્થ, [illegible] કે અહો,
ધન્ય છે મુનિરાજને કે જેણે [illegible] કર્યા છે,
દેહાદિને વિષે જેને કાંઇ મોહ [illegible]
છે. ગુણધર્માને આ વાત ઉપર [illegible] અને તેથી
ધાર્યો કે આ ગુણની સ્તુતિ વ્યર્થ છે [illegible] ગુણો
નું ભાજન કેમ હોઈ શકે? આ પ્રધાનના [illegible] આ
પણે તેનો વિચાર કરીને તે રાજાએ [illegible] નોકર
પાસે ખોટો લેખ કરાવી તે પ્રધાનને [illegible] ફાંસીની
સજા કરી. મરણના ભયથી ત્રાસ પામતો તે પ્રધાન [illegible]
પૂર્વક કહેછે કે હે રાજન્, મારૂં સર્વસ્વ લઇ મને દેશાનકા
કરી જીવતો છોડી દ્યો. તોપણ રાજા જરા પણ તેની અરજ
સ્વીકારતો નથી. તે શહેરના મહાજનોએ પણ બહુ પ્રકા
રાજાને અરજ કરી ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે કાંઠા સુધી ભરે
તેલનું પાત્ર હસ્તમાં ગ્રહણ કરી આખા નગરમાં ફેરવી એ
પણ બિંદુ નીચે પાડ્યા શિવાય અહીં પાછો આવે તો તે

શિક્ષા માફ કરૂં. તે પ્રધાને તેમ કરવાનું કબુલ કર્યું. રાજાએ આખા નગરમાં ગીત, નૃત્યાદિ શરૂ કર્યા અને દરેક રસ્તા ઉપર અને ઘરે ઘરે વાજિંત્રો વગડાવ્યા. ગુણધર્મા તેલપાત્ર લઈ આખા શહેરમાં ફરી રાજાની સમક્ષ આવ્યો, ત્યારે રાજાએ પૂછ્યું કે તેં શહેરમાં શું જોયું અને શું સાંભળ્યું તે કહે છે કે હે રાજન્ મરણના ભયે કરીને તેલપાત્ર શિવાય મેં કાંઈ પણ જોયું નહીં અથવા સાંભળ્યું નહીં. એટલે રાજા કહે છે કે હે ગુણધર્મા, જ્યારે એકજ મરણના ભયે કરીને પંચેદ્રિને સુખ આપનાર વિષયોને તું ભૂલી ગયો તો પછી અનંત મરણના ભયથી ત્રાસિત સાધુઓ ઇંદ્રિયદમન કરવામાં કેમ ઉદ્યમવંત ન હોય ! આવાં વચનો શ્રવણ કરીને તે પ્રતિબોધ પામ્યો. સાર એ છે કે ભવથી ત્રાસ પામેલાએ ક્રિયાને વિષે અનન્યચિત્ત થવું.

विषं विषस्य वह्नेश्च वह्निरेव यदौषधम् ।
तत्सत्यं भवभीतानामुपसर्गेऽपि यन्न भीः ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—વિષનું ઓષધ વિષ છે, અને અગ્નિનું ઓષધ અગ્નિ છે, તે સત્ય છે. કારણકે ભવભીત સાધુને ઉપસર્ગની ભીતિ નથી.

વિવેચન—ઝેરનું ઓષધ ઝેર છે, એમ જે લોકો

બોલે છે, તથા અગ્નિથી દગ્ધને કોઇ વખતે અગ્નિનો તાપ ઔષધરૂપે છે એમ જે કહેવાય છે તે વચન સત્ય છે. જે હેતુથી સંસારથી ત્રાસ થયેલા મુનિને પરિષહને વિષે ઉપદ્રવ થાય તોપણ ભીતિ નથી. ઉપસર્ગનો ભય થાય તો નિર્ભયપણાએ કરીને તે સહન કરવાનો ઉપાય જિનેશ્વરે બતાવ્યો છે, માટે સંસારથી ભય પામેલાને પરિષહ ઉપસર્ગ સહેવામાં નિર્ભય થવું.

स्थैर्यं भवभयादेव व्यवहारे मुनि र्व्रजेत् ।
स्वात्मारामसमाधौ तु तदप्यंतर्निमज्जति ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ—ભવભયથીજ મુનિ વ્યવહારમાં સ્થિરભાવને પામે, નિજ સ્વરૂપમાં વિશ્રામ છે જેને વિષે એવી સમાધિમાં તે સંસારભય પણ લીન થાય છે.

વિવેચન—વ્યવહાર દશામાં સાધુના આચારને વિ ભવના ભયથીજ સ્થિર ભાવને પામે; એટલે કે વ્યવહાર જે સ્થિત હોય તેણે ભવભીતિ ધ્યાવી અને નિજ સ્વરૂપ વિષે રમણ છે જેનું એવી સમાધિમાં પૂર્વોક્ત ભવભય પા સમાધિમધ્યમાં લીન થાય છે.

लोकसंज्ञात्यागाष्टकम् ॥ २३ ॥

प्राप्तः षष्ठं गुणस्थानं भवदुर्गाद्रिलंघनम् ।
लोकसंज्ञारतो न स्यान्मुनिर्लोकोत्तरस्थितिः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—ભવરૂપી દુર્ગમ પર્વતનું ઉલ્લંઘન કરી શકે એવા છઠ્ઠા ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરીને, લોકોત્તર જેની સ્થિતિ છે એવા મુનિ લોકસંજ્ઞાને વિષે રક્ત થાય નહીં.

વિવેચન—ભવ એટલે ચતુર્ગતિ રૂપ સંસાર તે રૂપી દુઃખે કરીને જેનું આરોહણ થાય એવો પર્વત તેનું ઉલ્લંઘન-પારગમન-જેથી થાય એવું છઠ્ઠું ગુણસ્થાન જેણે પ્રાપ્ત કર્યું છે એવા સાધુ-ગુણ એટલે જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર તેનું સ્થાન એટલે શુદ્ધિના-પ્રકર્ષ અપકર્ષથી થયેલી પરિણતીની સ્થિતિ. મિથ્યાત્વના પ્રથમ ગુણસ્થાનથી ગણતાં પ્રમત્ત સંયત નામનું છઠ્ઠું ગુણસ્થાન જેણે પ્રાપ્ત કર્યું છે એવા સાધુ-લોકોત્તર એટલે ગૃહિજનની અપેક્ષા જેમાં અપ્રધાન છે એવી સ્થિતિ-પ્રવર્તન વ્યવસ્થા-જેની છે તે, પરમાર્થ શૂન્ય ધર્મશાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ સામાન્ય જનોએ કરેલી પ્રવૃત્તિ તે લોકસંજ્ઞા. તેને વિષે રક્ત થાય નહીં.

यथा चिंतामणिं दत्ते बठरो बदरीफलैः ।
हाहाजहाति सद्धर्मं तथैव जनरंजनैः ॥ २ ॥

રીને, પોતાનું સુન્દરતમતરૂપ અંગ-શિવરૂપાયભૂત શરીર તેનાં મર્મ એટલે તાત્પર્યયુક્ત, સત્યસારતારૂપ, જીવનસ્થાન; તેનો જે ઘાત, પ્રહાર, તેણે કરેલી પ્રભૂતતર પીડાને-આ ભવમાં ધર્મથી ભગ્ન મન પરિણામરૂપ અરતિ, અને પરભવમા દુર્ગતિને-કહી બતાવે છે.

आत्मसाक्षिकसद्धर्मसिद्धौ किं लोकयात्रया ।
तत्र प्रसन्नचंद्रश्च भरतश्च निदर्शने ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ—આત્મશાક્ષિક ધર્મસિદ્ધમાં લોકયાત્રાએ કરીને શું ? તેમાં પ્રસન્નચંદ્ર અને ભરતનાં દૃષ્ટાંતો છે.

વિવેચન—જીવે સાક્ષિપણું સ્વીકાર્યું છે એવા સહજ શુદ્ધધર્મની સિદ્ધિમાં સુકૃત આચારની નિષ્પત્તિમાં, લોકયાત્રાનું-લોક એકઠા કરવાનું-શું પ્રયોજન છે ? કાંઈજ નથી કારણકે ધર્મસિદ્ધિનું સ્વસાક્ષિપણું છે ને સિદ્ધમાં પ્રસન્નચંદ્રરાજા અને ભરત ચક્રવર્તીનાં ઉદાહરણ છે. સૌ લોકોએ જેનું ચારિત્ર જોયું છે એવો કાયોત્સર્ગસ્થ પ્રસન્નચંદ્રરાજા પણ નરક યોગ્ય કર્મબંધ કરતો હવો; અને જેના ભોગવિલાસ લોકોએ જોયા છે એવો ભરત ચક્રવર્તી અરીસા ભુવનમાં કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતો હવો તે દૃષ્ટાંતો જોવાં. ભાવાર્થ એ છે કે પ્રસન્નચંદ્ર રાજાએ લોકોની નજરમાં પરમ ધાર્મિક

ાત્ અચેતનમૂર્ત અને અરસત્ ચાટવાવાળાં ઘણાં છે જે તેનો સ્વાદ લઇ શકતા નથી. પરંતુ અનુભવરૂપી ચેતન અને રસની પરીક્ષામાં કુશળ જિવ્હાએ કરીને પ્રાપ્ત કરેલ ભાવનો જે રસ, સારાંશ તેનો સ્વાદ લેનાર વિરલા છે.

पश्यतु ब्रह्मनिर्द्वंद्वं निर्द्वंद्वानुभवं विना ।
कथं लिपीमयी दृष्टि र्वाङ्मयी वा मनोमयी ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ—નિર્દ્વંદ્વ (નિષ્કલેશ) અનુભવ વિના, લિપીમય-રૂપી, વાચામય-વચનરૂપી અથવા મનોમય-રૂપીદ્રષ્ટિ નિર્દ્વંદ્વ બ્રહ્મને કેમ જુએ ?

વિવેચન—નિર્દ્વંદ્વ એટલે સકલ વિરૂદ્ધ યુગલ સંયોગ જેમાંથી ચાલ્યો ગયોછે; જેમકે ક્ષુધા અને તૃષાને વિયોગ, અને મોહ, કામ, ક્રોધ, વગેરેના અભાવે કરીને જે નિઃકલેશ છે. એવો શુદ્ધ બોધ વિના, લિપીમય એટલે પુસ્તકાન્વાત્ત સંજ્ઞા અક્ષરમય-રૂપી, વાણીમય અથવા હૃદયને વિષે જલ્પાકારરૂપ ચિંતન અક્ષરમય એ પ્રમાણે ત્રણ રૂપ વાળી દ્રષ્ટિ, સકલ કલેશત્વ જેમાંથી ગયો છે એવા નિર્વીકાર ચૈતન્ય માત્ર આત્માને કયે પ્રકારે જોઈ શકે ? અર્થાત ન જોઇ શકે.

ાર્થ જાણીને, અનુભવે કરીને સ્વસંવેદ્ય પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત
છે.

વિવેચન—આગમ તર્ક, વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્રરૂપી ચક્ષુ-
કરીને સમસ્ત બોધપૂર્વક, ષડ્ભાષા પૂર્ણ, વાચામય-રૂપ-
બ્રહ્મને યથાર્થ જાણીને, અનુભવે કરીને આત્માથીજ
નું સંવેદન થાય એવા સર્વોત્કૃષ્ટ આત્મસ્વરૂપને મુનિ પ્રાપ્ત
કે છે. આ ઉપરથી એમ સમજવું કે શાસ્ત્રના બોધપૂર્વક
અનુભવજ્ઞાન થાય છે.

યોગાષ્ટકમ્ ॥ ૨૭ ॥

મોક્ષેણ યોજનાદ્યોગઃ સર્વોઽપ્યાચારઇષ્યતે ।
વિશિષ્ય સ્થાનવર્ગાર્થાલંબનૈકાગ્ર્ય ગોચરઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—(આત્માને) મોક્ષની સાથે જોડવાથી સર્વ
આચાર પણ યોગ કહેવાય છે, તેના ભેદ કરીને સ્થાન,
વર્ણ, અર્થ, આલંબન અને એકાગ્ર્ય તે જેને ગોચર છે
તે યોગ કહેવાય છે.

વિવેચન—' આત્મા ' શબ્દનો અહિંઆ અધ્યહાર છે.
મોક્ષ એટલે સકલ કર્મ સંબંધથી નિર્મુક્તિ. તે મોક્ષની
સાથે આત્માને જોડવાથી, ચરણસપ્તતિ અને કરણસપ્ત-
તિરૂપ સાધુનો સમગ્ર ક્રિયાવ્યવહાર, " યોગ "–મનશુદ્ધિ

જ્ઞાનાદિ ગુણના રોધક, વિરૂદ્ધ આશયોના કથનો એને અભાવ છે, જે નિવૃત્તિઆશયરૂપ છે તે સ્થિરયોગી થાય છે અંદરનું તેમજ બહારનું સંપૂર્ણપણું જણાયાથી આત્માથી ભિન્ન અન્ય ભવ્ય પુરૂષોના અર્થનું સાધન-દેશનાદિએ કરીને યોગપ્રાપ્તિવિધાન જેને છે તે સિદ્ધયોગી થાય છે કારણકે બીજાઓની યોગ નિષ્પત્તિ કરે છે.

अर्थालंबनयोश्चैत्यवंदनादौ विभावनम् ।
श्रेयसे योगिनः स्थानवर्णयोर्यत्न एव च ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ—અર્થ અને આલંબનનું ચૈત્યવંદનાદિમાં સ્મરણ કરવું તથા સ્થાન અને વર્ણના વિષયમાં યત્ન કરવો, તે યોગીના કલ્યાણને માટે છે.

વિવેચન—ચૈત્યવંદન એટલે પ્રણિપાતદંડક પાઠે કરીને જિનબિંબનું સ્તવન કરવું, ગુરૂવંદન કરવું, અને આવશ્યકાદિનું કરવું તેને વિષે પૂર્વોક્ત અર્થ અને આલંબનનું એકાગ્ર મને કરીને સ્મરણ કરવું, હૃદયચક્ષુથી જોવું, તે તથા સ્થાન એટલે વિવિધ પ્રકારના આસનો, અને વર્ણ એટલે વિશુદ્ધિએ કરીને સ્ફુટ ઉચ્ચાર કરવો; તે વિષયમાં જે ઉપયોગ-ઉદ્યમ-તે યોગીના મોક્ષપ્રાપ્તિ આદિ કલ્યાણને માટે છે.

કુટિલ	વક્ર, વાંકી
કુત્સિત	અધમ
કૃષ્ણલેશ્યા	હીણા પરિણામ
કોઠાગાર	ભંડાર
ક્લાંતિ	સાંસારિક કાર્યમાં થતી પીડા
ગવેષણા	જાણવું તે
ગ્રસન	ગળી જવું તે
ચરાચર	સ્થિરાસ્થિર, સ્થાવરજંગમ
ચિદાનંદ ઘન	જ્ઞાનના આનંદનો સમૂહ
જુગુપ્સા	નાક ચડાવવું તે
તનુતા	ઓછાપણું
દુર્ગમ	દુઃખે કરીને જવાય તેવું
ધ્રુવ	સ્થિતિ
નાનાત્વ	ભેદ
નિકૃષ્ટ	અધમ
નિગોદ	અનંત જીવોનું એક શરીર હોય તે
નિદિધ્યાસ	એકાગ્રચિત્તે ધ્યાનપૂર્વક વિચારવું તે
નિમજ્જન	મમતા
નિયંત્રણા	પ્રતિબંધ
નિરિક્ત	ખાલી
નિર્યામક	સંસારનો પાર ઉતારનાર
નિવર્ત કરીને	પાછી વાળીને
નિર્વેદ	જન્મમરણથી ત્રાસ
નિષ્ઠુર	સખત